

Vapaus, vastuu ja ennaltatieto

Molinistinen ratkaisu teologisen fatalismin ongelmaan

Juha Tuomola
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Filosofian, poliittisen historian ja
valtio-opin laitos
Filosofia
4.5.2021

*Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on
tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä*

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos/ Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

TUOMOLA, JUHA: Vapaus, vastuu ja ennaltatieto – Molinistinen ratkaisu teologisen fatalismin ongelmaan

Pro gradu -tutkielma, 51 s.

Filosofia

Toukokuu 2021

Jokapäiväisessä elämässämme emme juurikaan kyseenalaista ajatusta, että toimimme vapaasti. Filosofiselta näkökulmalta asia ei kuitenkaan ole lainkaan niin itsestään selvä. Mitä vapaalla toiminnalla itse asiassa tarkoitetaan? Millaisia esteitä vapaalle tahdolle voi olla? Ovatko ihmiset tahdoltaan vapaita? Onko edes mahdollista olla vapaa? Keskustelu on jatkunut läpi filosofian historian, eikä loppua näy.

Libertarianistisen vapauskäsitteen mukaan teko on vapaa, mikäli tekijä sitä valitessaan pystyisi valitsemaan toisin: subjekti S tekee teon T vapaasti, jos hän voisi olla tekemättä tekoa T. Jos S:llä ei ole mitään muuta mahdollista vaihtoehtoa kuin tehdä T, ei teko ole libertarianistisessä mielessä vapaa.

Determinismi (tai fatalismi) puolestaan on näkemys, jonka mukaan ihmiset eivät (ainakaan libertarianistisessä mielessä) ole vapaita toimijoita, sillä kaikki tulevaisuuden asiointilat seuraavat tavalla tai toisella menneisyyden asiointiloista, jotka lukitsevat ne tietynlaisiksi – mahdollisuutta valita toisin ei yksinkertaisesti ole, eivätkä ihmiset voi valita toimivansa muuten kuin siten, miten he aktuaalisesti toimivat.

Tässä tutkielmassa perehdyn tarkemmin kahteen determinismin muotoon: loogiseen ja teologiseen determinismiin. Tutkin, miten nämä näkemykset uhkaavat libertarianistista vapaata tahtoa, ja onko näennäinen ristiriita vapaan tahdon ja determinismin välillä jotenkin soviteltavissa. Erityisesti käsitelen Luis de Molinan (1535-1600) teoksessaan *On Divine Foreknowledge: Part IV of the Concordia* esittelemään keskitietoteoriaan perustuvia lähestymistapoja teologisen fatalismin ongelmaan ja tutkin, voiko näitä soveltaa myös loogisen determinismin ja libertarianistisen vapauden väliseen dilemmaan.

ASIASANAT: ajallinen asymmetria, determinismi, fatalismi, keskitieto, kontingenssi, looginen determinismi, de Molina, tahdonvapaus, teologinen determinismi, teologinen fatalismi, uskonnonfilosofia, vapaa tahto, välttämättömyys

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2. Vapaa tahto.....	3
2.1. Aiotut teot ja vastuu	3
2.2. Libertarianistinen vapaan tahdon määritelmä	6
3. Kontingenssi de Molinan mukaan.....	7
3.1. Kontingenssi käsitteiden luontoina.....	7
3.2. Kontingenssi vapaan valinnan seurauksena	8
4. Ajallinen asymmetria	9
4.1. Tulevaisuus ja kontingenssi.....	11
4.2. Menneisyyden välttämättömyys	13
4.3. Ajallinen asymmetria ja vapaa tahto	16
5. Determinismi ja vapaa tahto.....	20
5.1. Looginen determinismi	21
5.2. Teologinen determinismi	25
6. Molinistinen ratkaisu teologisen fatalismin ongelmaan.....	29
6.1. De Molina ja ennaltatieto	30
6.2. Jumalan valinta ja luomistapahtuma	33
6.3. Molinistinen ratkaisu loogisen determinismin näkökulmasta.....	35
7. Molinismen kritiikki.....	36
7.1. Onko keskitieto tietoa?.....	36
7.2. Kehämäisyys	40
7.3. Onko keskitieto riittävä ratkaisu ongelmaan?	42
7.4. Ajallisen asymmetrian ongelma.....	43
8. Lopuksi	47
<i>Viitteet</i>	48

1. Johdanto

Kun pohdimme ihmisyyden syvintä luonnetta, jotakin ominaisuutta, joka perustavasti erottaisi ihmiset muista olioista, yksi ennen pitkää mieleen juolahtava ominaisuus on kyky toimia vapaasti. Toisin kuin filosofiset zombit tai erilaiset tieteiskirjallisuuden androidit ja muut tekoälyn ohjaamat mekaaniset kapistukset, ihmisten toiminnalle ominaista on kykymme valita vapaasti, mitä teemme, sen sijaan että toimisimme täysin vaistojemme tai ohjelmointimme asettamien sääntöjen mukaisesti. Tämä näkyy erityisesti etiikan alalla: siinä missä orava siemeniä maahan piilottaessaan ei pohdi tekonsa ekologisia seurauksia ja scifi-robotti seuraa siihen ohjelmoituja sääntöjä ja periaatteita kyseenalaistamatta niitä, ihminen on todellinen moraalinen agentti ja pystyy valitsemaan tekonsa sen perusteella, mitä moraalit häneltä vaatii.

Tietenkään tämä tahdon vapaus ei ilmene ainoastaan isojen moraalisten kysymysten kohdalla – lähes jokainen on varmasti tuttu tilanteen kanssa, jossa esimerkiksi pohtii, lähtisikö ulos lenkille viimaan ja tuiskuun vai jäisikö sisälle katselemaan Netflixiä. Myöskään kaikki inhimillinen toiminta ei missään nimessä ole vapaan valinnan tulosta. Kun vahingossa asetan käteni kuumalle levyille ja nykäisen sen äkkiä pois, en tämän refleksin tapahtuessa ole vielä edes tiedostanut tuntemaani kipua, saati että olisin ehtinyt käsitellä ja harkita tilannetta vapaan valinnan vaatimalla tarkkuudella. Moni jokseenkin arkipäiväinenkin tapahtuma on kuitenkin vapaan tahdon alainen: mitä söisin huomenna, käytänpö julkista liikennettä vai omaa autoa, odotanko valon vaihtumista ennen kuin ylitän suojatien vai kipitänkö yli nyt kun lähistöllä ei näy auton autoa. Vapaa

tahto vaikuttaisi olevan jonkinlainen itsestäänselvyys – totta kai olemme itse toimintamme takana, hyvässä tai pahassa, ja siten siitä myös vastuussa.

Mutta onko oikeastaan näin? Filosofiselta kannalta vapaa tahto ei ole lainkaan niin itsestään selvää. Mitä vapaalla tahdolla oikeastaan edes tarkoitetaan? Nykyfilosofian parissa on yleisesti hyväksytty niin kutsuttu libertarianistinen vapaan tahdon määritelmä, jonka mukaan teko tai valinta on vapaa, mikäli toimija voisi tehdä tai valita myös toisin. Tämä määritelmä johtaa kuitenkin yhdessä tiettyjen logiikan lakien ja metafysisien olettamuksien kanssa determinismiin tai fatalismiin: tilanteeseen, jossa – intuitiomme vastaisesti – mikään toiminta ei olekaan vapaata.

Tässä tutkielmassa käsittelem vapaan tahdon libertarianistista muotoilua sekä teologista determinismia, erästä loogisen determinismin erikoistapausta, jossa kristinuskon Jumalan ominaisuudet ovat ristiriidassa ihmisten vapaan toiminnan kanssa. Aloitan esittelemällä vapaan tahdon aiottujen tekojen ja vastuun kautta, sekä avaamalla hieman libertarianistisen vapaan tahdon käsitettä. Tämän jälkeen tutkin metafysiikkaa deterministien argumentin taustalla: ensin kontingenssin käsitettä, sitten ajallista asymmetriaa eli tulevaisuuden ja menneisyyden välistä eroa. Seuraavaksi esittelen argumentteja loogisen ja teologisen determinismin puolesta. Lopuksi perehdyn Luis de Molinan esittämään ratkaisuun teologisen determinismin ongelmaan ja tätä vastaan esitettyyn kritiikkiin, tutkien onnistuuko de Molina suojaamaan vapaata tahtoa teologisen determinismin uhalta, pystyykö ratkaisua soveltamaan laajemmin loogiseen determinismiin yleensä, ja onnistuuko teoria puolustautumaan kritiikkiä vastaan. Luvut

6 ja 7 olivat alun perin osa kandidaatintutkielmaani, josta olen muokannut ne tähän uuteen viitekehykseen sopiviksi.

2. Vapaa tahto

Kirjassaan *Free Will* Graham McFee tekee eron tekojen (engl. *actions*) ja tapahtumien (engl. *happenings*) välillä: teot ovat tarkoituksellisesti toimivien vapaiden agenttien valintojensa kautta tuottamia, kun taas tapahtumat ovat näistä valinnoista irrallisia (McFee 2000, 4-5.) McFee viittaa tässä yhteydessä myöskin vastuun käsitteeseen, jota G.E.M. Anscombe käsittelee monografiassaan *Intention*. Tässä luvussa tutkin Anscomben määritelmää aiotuista teoista ja vertaan sitä J.R. Lucasin esittämään vastuun määritelmään. Lopuksi esittelen kaksi libertarianistisen vapaan tahdon muotoilua.

2.1. Aiotut teot ja vastuu

Lyhyesti ja ytimekkäästi, G.E.M. Anscomben määritelmän mukaan teko on aiottu, jos sen tekijältä voi mielekkäästi kysyä, miksi hän teki sen (Anscombe 1957, 9). Anscombe kuitenkin jatkaa, että tämän miksi-kysymyksen pitää soveltua tietyllä tavalla (ibid., 11). Jos tiputan vahingossa kupin pöydältä ja minulta kysytään, miksi tein sen, voin antaa listan syistä, jotka johtivat kupin putoamiseen, alkaen aivojeni sähköimpulsseista painovoiman kuppiin kohdistamaan vaikutukseen ja niin edelleen. Nämä eivät kuitenkaan täytä Anscomben vaatimuksia, eikä tekoa siis hänen määritelmänsä mukaan voi kutsua aiotuksi, mikä näyttäisi sopivan hyvin yhteen sen kanssa, mitä voisi kuvitella keskivertokaduntallaajan intuitiivisesti olevan kyseisestä tapauksesta mieltä.

Mutta missä mielessä tämän miksi-kysymyksen sitten pitäisi olla kysyttävissä teosta? Anscomben mukaan miksi-kysymys pätee tekoon halutulla tavalla ja siten teko on intentionaalinen, jos toimijan vastaus ei ole ”en tiennyt tekeväni sitä”, toimija on teosta tietoinen muuten kuin havainnon kautta, ja teko on luonteeltaan sellainen, että se voi olla mentaalisen kausaation aiheuttama (ibid., 25). Mentaaliset syyt (engl. *mental causes*) ovat Anscombelle mielentiloja tai havaittuja ulkoisia tapahtumia, jotka ohjaavat toimintaa: ”mitä joku voisi kuvata jos häneltä kysyttäisiin: mikä tuotti tämän teon tai ajatuksen tai tunteen sinussa, mitä näit tai kuudit tai tunsit, tai mitä ideoita tai kuvia kohosi mieleesi ja johti siihen?” (ibid., 17-18). Toisin sanottuna Anscomben miksi-kysymyksillä pyritään selvittämään se mentaalinen syy, joka tuotti teon, ja sitä kautta aikomus teon takana¹. Tämä aikomus voi olla hyvinkin yksinkertainen tai jopa lähes käsittämätön: esimerkiksi ”huvin vuoksi” tai ”minusta vain tuntui siltä” ovat syitä teoille, jotka silti ovat aiottuja.

J.R. Lucasin mukaan puolestaan vastuun käsite liittyy käsitykseen vapaudesta. Hänen antamansa selitys vastuusta näyttäisi myös liittyvän Anscomben määritelmään intentiosta: ”Jos olen vastuussa tietystä teosta, minun on vastattava tiettyyn kysymykseen, nimittäin kysymykseen ”Miksi teit sen?”, kun taas jos en ole vastuussa, tuo kysymys ei ole sellainen, jonka voisi esittää minulle; tai jos se esitetään minulle, en ole velvollinen vastaamaan, ainakaan niillä ehdoilla, joilla se on muotoiltu”. (Lucas 1970, 4.) Toisin sanottuna teot, jotka ovat Anscomben määritelmän mukaan aiottuja, ovat Lucasin määritelmän mukaan sellaisia, joista tekijä on vastuussa.

¹ On tärkeä huomata, että Anscombelle aikomus tai intentio ja teon motiivi ovat eri asioita: ”Tekijän intentio on se, mihin hän tähtää tai minkä hän valitsee; hänen motiivinsa on se, mikä determinoi tämän kohteen tai valinnan” (ibid., 18).

Sekä McFeen, Anscomben että Lucasin määritelmät myös jättävät ulkopuolelleen teot, jotka ovat jotenkin pakotettuja. Jos teko oli luonnonlakien determinoiman lihassupistuksen aiheuttama, tuntuisi oudolta sanoa, että olisin aikonut tehdä sen tai sen seurauksista vastuussa. Vastaavasti teot, joiden seurauksista tekijä ei ole täysin tietoinen jäävät näiden määritelmien ulkopuolelle: Oletetaan esimerkiksi tilanne, jossa Petra pyytää Tommilta kupillisen teetä. Tommi kaataa pöydällä odottavan teekupin täyteen sen viereen kätevästi jätetystä kannusta ja tarjoaa täyttä kuppia Petralle. Petra kuitenkin närkästyttää, sillä kuppi onkin täynnä mehua, ei teetä! Koska Tommi ei tiennyt, että hänen tekonsa (teekupin täyttäminen kannusta) seurauksena olisi jotakin epämiellyttävää tai ei-toivottua (teekupin täytyminen mehulla) koska hän ei ollut tietoinen jostakin tekoon liittyvästä asiointilasta tai ominaisuudesta (kannussa onkin mehua, ei teetä), ei hän ole vastuussa näistä seurauksista. Jos tässä esimerkissä Petra kysyy Tommilta, miksi tämä tarjosi hänelle kupillista mehua teen sijaan, vastaisi hän todennäköisesti luulleensa kannussa olleen teetä – hän ei lainkaan ollut aikonut täyttää kuppia mehulla.

Tämä käsitys pakotteista (engl. *constraint*) näkyy myös Lucasin tarkastelussa mahdollisesta vapauden määritelmästä. Lucas tarkastelee näkemystä vapaudesta pakotteiden puutteena, mutta ei usko tämän olevan riittävä määritelmä. Vapaus liittyy vastuuseen ja pakotteet poistavat vastuun, mutta fyysiset pakotteet eivät ole ainoa asia, joka poistaa teon tekijän vastuun. Lucas argumentoi, että esimerkiksi psykologiset pakot (engl. *psychological compulsions*) voivat johtaa siihen, ettei tekijä ole teostaan vastuussa. Jos taas sallimme tällaisen metaforisen luennan pakotteen käsitteelle, jää

vapauden käsite alttiiksi kaikenlaisille pakotteille ja on mahdollista, ettei yksikään teko olisi tämän käsitteen mukaisesti vapaa. (ibid., 15.)

Lucas ei loppujen lopuksi anna mitään suoranaista määritelmää vapaudelle, ja jopa varoittaa tällaisen määritelmän etsimisen vaaroista: filosofit, jotka perustavat argumenttinsa jonkin avainsanan määritelmään ”ovat taipuvaisia saavuttamaan määritelmään perustuvan tyhjän voiton, kun taas väittelyn pääsisältö karkaa heidän otteestaan”. Tällainen lingvistinen analyysi sanojen merkityksestä ei ole tarpeeksi sovittamaan determinismiiä ja vapaata tahtoa yhteen, joten Lucas näyttäisi pitävän tarkempaa termien selittämistä tarpeettomana. Vapaus liittyy vastuuseen jollakin tavalla olematta kuitenkaan sen kanssa identtinen käsite. (ibid., 14-15.)

2.2. Libertarianistinen vapaan tahdon määritelmä

Libertarianistinen vapaan tahdon määritelmä on yksinkertaisimmillaan: vapaa tahto on mahdollisuus toimia toisin. Mauro Dorato esittää artikkelissaan *Determinism, Chance, and Freedom* kaksi erilaista libertarianistisen vapaan tahdon muotoilua: Ensimmäkin, toimija on vapaa, jos ”hänen menneisyytensä ja nykyhetkensä ovat yhteensopivia ei-determinoitujen, vaihtoehtoisten mahdollisten tulevaisuuksien kanssa”, jolloin hän toisin toimiessaan tekisi yhden näistä vaihtoehtoista tulevaisuuksista aktuaaliseksi nykyhetkeksi. Toisen muotoilun mukaan taas vapaa tahto perustuu siihen, että toimijan ”tietoinen valinta tuottaa itsenäisesti uuden kausaaliketjun”, eli vapaan toiminnan syyt sijaitsevat ainoastaan toimijassa itsessään. (Dorato 2002, 342.) Timothy O’Connor ja

Christopher Franklin kirjoittavat näiden näkemysten² perustuvan libertarianistisen määritelmän tulkintaan, jonka mukaan teko ei voi olla vapaa, jos se on kausaalisesti determinoitunut sellaisten tekijöiden kautta, jotka eivät ole toimijan hallinnassa (O'Connor & Franklin 2018, 2.5).

3. Kontingenssi de Molinan mukaan

Tässä luvussa tutkin de Molinan teoksen *On Divine Foreknowledge – Part IV of the Concordia*³ disputaatiota 47, jossa de Molina esittelee näkemysensä kontingenssista ja ihmisten vapaasta toiminnasta. Asiantilat voivat de Molinan mukaan olla kontingenteja kahdella eri tavalla: loogisesti tai vapaan valinnan seurauksena. Perehdyn ensin näihin kahteen kontingenssin muotoon, jonka jälkeen käsittelem de Molinan näkemystä kontingenssin ja vapaan tahdon välisestä suhteesta.

3.1. Kontingenssi käsitteiden luontoina

Ensimmäinen de Molinan käsittelemä kontingenssin laji on looginen kontingenssi: lauseen, joka on tällä tavalla kontingentti, subjekti ei edellytä siihen liitettyä predikaattia tai tämän predikaatin vastakohtaa. De Molinan antamassa esimerkissä lause "Sokrates istuu" on tällä tavalla kontingentti, sillä "Sokrates itsessään ei sen enempää vaadi istumista, kuin seisomista tai makaamistakaan" (de Molina 1988, 47.2⁴). Toisin sanottuna käsite "Sokrates" ei edellytä sitä, että hän istuu eikä sitä, että hän ei istu, ja siten Sokrateen istuminen jollakin tietyllä ajanhetkellä on loogisesti kontingentti

² Joita he kutsuvat tapahtumakausaaliseksi ja agenttikausaaliseksi libertarianismiksi.

³ Alfred Freddoson kääntämä ja kommentoima vuonna 1988.

⁴ Viittaukset disputaatioon ja pykälään.

asiointila. Lauseen "Sokrates istuu ajanhetkellä t " totuusarvo ei selviä pelkästään käytettyjen käsitteiden merkityksiä analysoimalla.

Tämän tyyppin kontingenssi ei kuitenkaan de Molinan mukaan sulje pois fatalistista välttämättömyyttä. Jos luonnontieteellinen välttämättömyys on ainoa tiettyyn asiointilaan vaikuttava voima, näyttäisi siltä, että kyseinen asiointila seuraa suoraan ja ennustettavasti sen välttämättömistä ja luonnollisista syistä. Tai, kuten de Molina asian ilmaisee, tämä asiointila "suhteessa syihinsä siten, kuten ne on muodostettu ja aseteltu sellaisessa universumissa, tapahtuu fatalistisella ja erehtymättömällä välttämättömyydellä juuri siten kuin se aktuaalisesti tapahtuu" (ibid.). Toisin sanottuna, riittävällä informaatiolla näistä luonnollisista syistä ja niiden suhteista seurauksiinsa, olisi mahdollista kertoa ennalta täydellisen tarkasti jokainen tulevaisuuden asiointila ennen sen aktualisoitumista. Vaikka asiointila ei ole loogisesti välttämätön, se ei tarkoita, etteikö se voi olla välttämätön johtuen luonnonlaeista ja niistä menneisyyden asiointiloista, joiden seuraus sen aktualisoituminen on.

3.2. Kontingenssi vapaan valinnan seurauksena

Toinen de Molinan esittelemä kontingenssin muoto vaikuttaa tulevaisuuden kontingenttien asiointilojen toteutumiseen, ja on siten vapaan tahdon ja determinismin välisen ongelman näkökulmasta mielenkiintoisempi. Tämän kontingenssin alainen asiointila on "välinpitämätön (engl. *indifferent*) sen suhteen, tuleeko se toteutumaan johtuen niistä syistä, joista johtuen se tavallisesti toteutuu" (ibid.) – toisin sanottuna on olemassa jokin toinen syy kuin koko maailmankaikkeutta ohjaavat luonnonlait, jonka

seurauksena asiointi toteutuu tai jää toteutumatta, mikä tekee siitä kontingentin tässä toisessa mielessä. De Molinan mukaan luonnollisen välttämättömyyden lisäksi on kaksi mahdollista tällaista syytä: jumalallinen tahto ja ihmisten vapaa valinta. Näistä Jumalan tahto toimii kaukaisempana primaarilähteenä, kun taas ihmisten vapaa toiminta on läheisempi, välitön syy (ibid., 47.10).

Tällainen kontingenssi tavallaan rikkoo tulevaisuuden asiointilojen ennustettavuuden: kun nämä kaksi vapaan tahdon muotoa lisätään luonnon välttämättömyyden hallitsemaan järjestelmään, seuraa ennalta-arvaamattomuus. De Molina huomauttaa kuitenkin, että useimmat kontingentit vaikutukset ovat luonnollisten syiden välittömiä seurauksia, ja kontingenssin takana olevan inhimillisen toimijan vapaa valinta saattaa sijaita hyvinkin kaukana takanapäin ajallisessa tapahtumaketjussa. Esimerkiksi se, että lamppu levittää valoa ympäristöönsä on kontingentti asiointi, joka on tiettyjen fysiikan lakien luonnollinen ja välttämätön seuraus. Kontingentin siitä tekee se, että jossakin kohdin lampun tapahtumahistoriaa ihminen päätti sytyttää lampun. Toisin sanottuna tapahtuman ei tarvitse olla inhimillisen vapaan tahdon välitön seuraus ollakseen kontingentti – riittää, että vapaa ihmistahto on osallisena jossakin kohtaa tapahtumaketjua. (ibid., 47.11.)

4. Ajallinen asymmetria

Aika on intuitiivisesti ontologisessa mielessä jollakin tavalla asymmetristä. Elämme enemmän tai vähemmän nykyhetkessä, jonka näkökulmasta menneisyys on sitä, mitä se on, kun taas tulevaisuus on mahdollisen muutoksen alla ja vielä lukittumaton.

Menneisyyden asiointiloja voimme tutkia ja muistella, kun taas tulevaisuuden tapahtumiin meillä ei ole ennustelemisen ja arvaamisen lisäksi minkäänlaista pääsyä. Nykyhetken näkökulmasta tulevaisuus on kontingenttia tai toteutumaton, jo aktualisoitunut menneisyys puolestaan tavallaan välttämätöntä – emme pysty enää vaikuttamaan menneisyyteen siten, että se muuttuisi, joten se on nykyhetken näkökulmasta välttämättä sellainen kuin se on.

Tämä menneisyyden välttämättömyys on kuitenkin luonteeltaan erilaista esimerkiksi loogisesta tai käsitteellisestä välttämättömyydestä. Menneisyys on täynnä asiointiloja ja tapahtumia, jotka ennen toteutumistaan saattoivat hyvinkin olla kontingenteja. On vaikea kuvitella, että ”Vilhelm Occamilainen pakenee Avignonista 26. toukokuuta vuonna 1328” olisi loogisesti välttämätön kuvaus pienestä osasta maailmaa kyseisenä päivänä. Päinvastoin, on helppo keksiä moniakkin tekijöitä, jotka olisivat estäneet tätä tapahtumasta – jos paavi ei olisi syyttänyt Occamilaista harhaoppisuudesta, hän ei olisi ollut Avignonissa ensinkään. Toisaalta, jos Ranskan kuningas ei olisi siirtänyt paavinistuinta Roomasta Avignoniin, olisi tämä osa historiaa varmastikin toteutunut toisella tavalla. Kyseisen asiointilan aktualisoitumisen jälkeen se on kuitenkin lukkiutunut sellaiseksi, mitä se on – menneisyyden näkökulmasta kontingentti tapahtuma on ikään kuin yhtäkkiä, näkökulman siirtyessä nykyhetkeen, muuttunut välttämättömäksi.

Tässä luvussa perehdyn ajan asymmetriaan: tulevaisuutta koskevien propositioiden kontingenssiin ja menneisyyden välttämättömyyteen. Ensin tutkin filosofisia teorioita ajan asymmetrisyydestä, kontingentista tulevaisuudesta ja siitä, miten menneisyyden

välttämättömyys eroaa muista välttämättömyyden muodoista. Tämän jälkeen esitän joitakin teorioita siitä, kuinka ajan asymmetria näyttäisi johtavan ristiriitaan libertarianistisen vapaan tahdon tulkinnan kanssa. Lopulta tutkin joitakin ajan asymmetriaa vastaan esitettyjä kritiikkejä.

4.1. Tulevaisuus ja kontingenssi

Kuten yllä näimme, Luis de Molina esittää kaksi erilaista kontingenssin muotoa: loogis-analyttisen tai käsitteiden välisiin suhteisiin ja merkityksiin perustuvan kontingenssin sekä tulevaisuuden asiointiloja koskevan kontingenssin. Vilhelm Occamilaisen mukaan tulevaisuuden kontingentit asiointilat määritelmällisesti eivät ole determinoituneet tosiksi eivätkä epätosiksi (Ockham 1969, 54). Marilyn McCord Adams ja Norman Kretzmann vertaavat tätä ”aukkoon” todellisuudessa, jota ei ole vielä täytetty. Ennen kuin kyseinen tulevaisuuden asiointila toteutuu, jo olemassa olevissa olioissa on ”vastakohtien potentiaali kyseisen asian suhteen”: on mahdollista, että asiointila *A* toteutuu, mutta on yhtä lailla mahdollista, että *A*:n vastakohta toteutuu. (Adams & Kretzmann 1969, 6.) Linda Trinkaus Zagzebski jatkaa tätä Occamilaisen idean analyysiä aristoteelisen aktualiteetti-potentiaali -jaottelun läpi: ”Jos jokin asiointila *A* on kausaalisesti kontingentti, niin on aika, jolloin on olemassa mahdollisuus [*potency*] sekä *A*:lle, että ei-*A*:lle” (Zagzebski 1991, 18). Olettakaamme esimerkiksi kontingentti propositio $p(N)$: ”Noora ui ajanhetkellä t' ”. Tällöin ennen ajanhetken t' toteutumista on yhtä lailla mahdollista, että $p(N)$ on tosi kuin että se on epätos: ajanhetkellä t' Noora joko ui tai ei.

Monografiansa *Providence and Evil* luvussa 3, *Omniscience and the Future* P.T. Geach argumentoi, että tulevaisuutta ei ole olemassa samalla tavalla kuin menneisyys oli: ”se, mikä ei enää ole olemassa, voidaan nimetä; mutta objektia, joka ei vielä ole olemassa, ei voi nimetä sen enempää kuin voi kastaa lapsen, jota ei ole vielä siitetty tai kellon, jota ei ole vielä valettu” (Geach 1977, 54). Geach jatkaa, että tulevaisuuden olioihin, jotka eivät vielä ole olemassa, ei voi viitata loogisesti: niistä voidaan sanoa, että asiintila *A* tulee toteutumaan tai että tulee olemaan olemassa olio, jolla on ominaisuus *B*, mutta näitä tulevaisuutta koskevia väitteitä ei voi yhdistää mihinkään tiettyyn oloon. Tulevaisuutta koskeville väitteille on Geachin mukaan ominaista se, että niissä on tietynlainen ”poispyyhkimätön yleistettävyys (engl. *ineradicable generality*) tai erityisyyden puute”. (ibid., 55.) Tulevaisuus on Geachille ”satujen valtakunta” (engl. *a region of fairytale*): ”tulevaisuus’ koostuu tietyistä aktuaalisista trendeistä ja tendensseistä nykyhetkessä, jotka eivät ole vielä täyttyneet” (ibid., 53).

Samassa luvussa Geach puhuu myös tulevaisuuden asiintilojen tai tapahtumien estämisestä (engl. *prevention*). Estäminen kohdistuu johonkin tulevaisuuden tapahtumaan, joka on tulossa toteutumaan. (ibid., 47.) Artikkelissaan *Geachianism* Patrick Todd tiivistää Geachin teorian tulevaisuuden tapahtumien estämisestä seuraavasti:

On mahdollista, että jokin on siten, että ajanhetkellä t1, se tulee tapahtumaan ajanhetkellä t3, mutta ajanhetkellä t2 siten, että se ei tule tapahtumaan ajanhetkellä t3. Toisin sanottuna, ajanhetkellä t1 oli totta, että X tapahtuisi ajanhetkellä t3, mutta ajanhetkellä t2 jokin puuttui tilanteeseen siten, että X ei tulisi tapahtumaan ajanhetkellä t3. Niinpä tulevaisuus muuttuu siinä mielessä,

että jokin oli tulossa tapahtumaan, mutta nyt ei enää ole tulossa tapahtumaan eikä tapahdu. (Todd 2015, 250.)

Toisin sanottuna Geachin mukaan tulevaisuus on tietyllä tavalla muutettavissa. Todd esittää, että tämä geachilainen tulevaisuuden muovautuvuus on sille uniikkia – useimmissa avoimen tulevaisuuden malleissa muodottomalle tulevaisuudelle annetaan varmuutta: ”jokin, mikä vain *saattaa* tapahtua tai *tulee luultavasti* tapahtumaan, muuttuu sellaiseksi, että nyt se vain *tulee* tapahtumaan”. Geachin mallissa puolestaan muutos on radikaalimpaa: inhimillisen toiminnan seurauksena se, mikä ennen kyseistä tekoa oli tuleva tapahtumaan, ei enää olekaan tuleva. Ennen kuin vaikutimme tulevaisuuteen, oli niin, että A olisi tulevaisuuden ajanhetkellä *t* tullut todeksi. Vaikutuksemme jälkeen näin ei enää ole. (ibid., 251.)

4.2. Menneisyyden välttämättömyys

Vielä toteutumattomalle tulevaisuudelle on asymmetrisessä aikakäsityksessä vastapainona nykyhetken näkökulmasta lukittunut menneisyys. Menneisyyttä koskevat propositiot ovat tällä hetkellä jollakin tavalla välttämättömiä – niihin liittyvät asiointilat ovat lukittuneet sellaisiksi, kuin ne ovat, eikä niitä voi enää muuttaa toisenlaisiksi. Mutta minkälaisesta välttämättömyydestä tässä oikeastaan on kyse? Tässä alaluvussa tarkastelen Alfred Freddoson ja Linda Trinkaus Zagzebskin määritelmiä menneisyyden välttämättömyydelle.

Alfred Freddoson mukaan (Freddoso 1989, 136.) menneisyyden välttämättömyydessä ei ole kyse loogisesta tai fysikaalisesta välttämättömyydestä. Sen sijaan menneisyyden

välttämättömyys on välttämättömyyttä *per accidens* – aksidentaalista välttämättömyyttä. Artikkelissaan *Accidental Necessity and Logical Determinism* Freddoso esittää Vilhelm Occamilaisen “karkeaan luonnokseen” perustuvan systemaattisen *per accidens* -modaliteetin määritelmän. Freddoson esitys perustuu oletukseen, että propositioiden totuusarvot riippuvat ajanhetkestä (“*all propositions are tensed*”) – propositio *p* voi olla tosi yhtenä ajanhetkenä mutta epätosi toisena, mutta argumentti on hänen mukaansa yhtä pätevä, vaikka uskoisi propositioiden olevan ajattomia (ibid., 137).

Freddoso listaa joitakin *per accidens* -modaliteetille ominaisia piirteitä: Ensinnäkin aksidentaalisesti välttämättömät (tai mahdottomat) propositiot ovat loogisesti kontingenteja. Toisekseen *per accidens* -välttämättömyys on relatiivista ajan suhteen, sillä “propositio tyypillisesti muuttuu välttämättömäksi (mahdottomaksi) *per accidens* sen jälkeen, kun se ei ole ollut välttämätön (mahdoton)”. Näistä kahdesta piirteestä Freddoso tekee johtopäätöksen:

annetulla ajanhetkellä t loogisesti kontingentit propositiot voidaan jakaa kolmeen tyhjentävään ja poissulkevaan [jointly exhaustive and mutually exclusive] joukkoon, nimittäin niihin, jotka ovat välttämättömiä per accidens ajanhetkellä t; niihin, jotka ovat mahdottomia per accidens ajanhetkellä t; sekä niihin, jotka eivät ole välttämättömiä per accidens eivätkä mahdottomia per accidens ajanhetkellä t. Voimme sanoa, että jokainen viimeisen ryhmän jäsen on temporaalisesti kontingentti ajanhetkellä t.

Kolmanneksi, propositio, joka on välttämätön *per accidens* ajanhetkellä *t* on välttämätön kaikilla *t*:tä seuraavilla ajanhetkillä. Freddoso päättää listauksen lauseella (A):

Jos q on p:n looginen seuraus ja q on loogisesti kontingentti ja p on välttämätön per accidens ajanhetkellä t, niin q on välttämätön per accidens ajanhetkellä t⁵.

Toisin sanottuna aksidentaalinen välttämättömyys muistuttaa muita välttämättömyyden muotoja tämän välttämättömyyden siirtymisen suhteen. (ibid., 138-139.)

Freddoso jatkaa aksidentaalisen välttämättömyyden analyysiään asettamalla lauseen (A) konjunktioon "sen ilmeisen totuuden kanssa, että kenelläkään ei ole kykyä tehdä epätodeksi loogisesti välttämätöntä propositiota". Näin hän muodostaa lauseen (B):

Jos q on p:n looginen seuraus ja p on välttämätön per accidens ajanhetkellä t, niin kenelläkään ei ole kykyä ajanhetkellä t tai sitä seuraavalla ajanhetkellä tehdä q:ta epätodeksi.

Toisin sanottuna, mikäli p ei voi olla epätosi ajanhetkellä t tai sen jälkeen, ei myöskään mikään sen looginen seuraus voi olla epätosi ajanhetkellä t tai sen jälkeen. Freddoson mukaan lause (B) on kiistämätön (engl. *unassailable*). (ibid., 139.) Freddoso esittää (ibid., 140), että "filosofit Aristoteleesta Arthur Prioriin ovat, vähintäänkin implisiittisesti, hyväksyneet" lauseen (C):

Jos p on tosi ajanhetkellä t, niin propositio, että p toteutui [was the case] on välttämätön per accidens jokaisella t:tä seuraavalla ajanhetkellä, ja propositio, että p ei koskaan toteutunut on mahdoton jokaisella t:tä seuraavalla ajanhetkellä.

⁵ Vertaa Linda Trinkaus Zagzebskin välttämättömyyden siirtoperiaate 1 (Zagzebski 1991, 7):

$\Box w \varphi$

$\Box(\varphi \rightarrow \psi) \vdash \Box w \psi,$

jossa w-välttämättömyys voi olla mitä tahansa välttämättömyyttä, esimerkiksi juurikin menneisyyden välttämättömyyttä *per accidens*.

Tämä näyttäisi olevan yleisesti hyväksytty (eksplisiittisesti tai ei) aksidentaalisen välttämättömyyden määritelmä.

Linda Trinkaus Zagzebski tarjoaa kirjassaan *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge* kansankielisemmän muotoilun määritelmälle⁶: Nykyhetken näkökulmasta on vain yksi mahdollinen menneisyys, mutta mahdollisia tulevaisuuksia on useita. Näistä jokainen voi mahdollisesti toteutua, mutta vain yksi niistä tulee aktualisoitumaan. (Zagzebski 1991, 18.) Joka tapauksessa on turha itkeä, kun maito on maassa; menneisyys on ollutta ja mennyttä, tulevaisuuteen voimme vielä vaikuttaa.

Zagzebskin mukaan *per accidens* -välttämättömät asiantilat erottaa *per se* -välttämättömistä se, että ”oli menneisyyden ajanhetki, jolloin edelliset eivät olleet välttämättömiä, kun taas jälkimmäiset ovat välttämättömiä kaikkina ajanhetkinä [*at all times*]”. Toisin sanottuna Zagzebski sulkee pois mahdollisuuden, että mikään voisi olla aksidentaalisesti välttämätöntä kaikkina ajanhetkinä; aksidentaalinen välttämättömyys on luonteeltaan relatiivista ajan suhteen. (ibid., 15.)

4.3. Ajallinen asymmetria ja vapaa tahto

Olettakaamme libertarianistisen vapausmääritelmän mukaisesti, että teko on vapaa, jos ja vain jos tekijä voisi tekoa valitessaan valita toimivansa toisin. Näyttäisi siltä, että

⁶ Kuten myöhemmin käy ilmi, Zagzebski näyttäisi olevan Freddoson kanssa eri mieltä propositioiden ajallisesta luonteesta. Siinä missä Freddoso eksplisiittisesti sanoo propositioiden olevan aikamuodon mukaan taipuneita kuten yllä näimme, Zagzebskille propositiot ovat joko omnitemporaalisia (tosia kaikkina aikoina) tai ajattomia (ei tosia millään ajanhetkillä) (Zagzebski 1991, 27). Niinpä näyttäisi siltä, että Zagzebskin mukaan ajallinen asymmetria on nimenomaan asiointilojen toteutumiseen perustuva piirre, ei propositioiden.

tällainen vapaa tahto on ristiriidassa välttämättömän menneisyyden kanssa. Toisin sanottuna edellä esitellystä ajallisesta asymmetriasta seuraisi se, että ihmiset eivät olisikaan toiminnassaan vapaita – mikä intuitiivisesti vaikuttaisi kuitenkin pitävän paikkansa; tokihan me ainakin tunnemme toimivamme vapaasti.

Tässä alaluvussa esittelen lyhyesti kirkkoisä Augustinuksen argumentin siitä, ettei Jumalan ennaltatieto aiheuta hänen ennalta tietämiään tapahtumia. Tämän jälkeen käsittelen Marilyn McCord Adamsin esittämää ockhamistista teoriaa kovista ja pehmeistä faktoista. Lopulta käyn läpi John Martin Fischerin kovat ja pehmeät faktat - jakoa vastaan esittämää kritiikkiä.

Artikkelissaan *On Augustine's Way Out* David P. Hunt esittelee kirkkoisä Augustinuksen näkemyksen, jonka mukaan ihmisten vapaa tahto ja temporaalinen välttämättömyys sopivat yhteen. Augustinus tekee Huntin mukaan jaon temporaaliseen järjestykseen ja kausaaliseen tai selitykselliseen järjestykseen (engl. *causal/explanatory order*). Tavallisesti nämä sattuvat enemmän tai vähemmän yhteen: ”mikä on yhdessä järjestyksessä aiempaa, on aiempaa myös toisessa”, mutta Jumalan ennaltatiedon yhteydessä ne eroavat toisistaan ja erehtymättömän ennaltatiedon vuoksi temporaalisesti suljetut asiointilat voivat silti olla kausaalisesti tai selityksellisesti avoimia. (Hunt 2015, 285.) ”Ihminen ei siis tee syntiä *sen vuoksi, että* Jumala tiesi ennalta hänen tekevän syntiä” (Augustinus, Huntin 2015, 285 mukaan).

Toisin sanottuna, jos oletamme Jumalan tietävän ennalta Mikon syövän puuroa tulevaisuuden ajanhetkellä t_1 , tämä ennaltatieto ei näyttäisi Augustinuksen mukaan

aiheuttavan kyseistä tapahtumaa. Niinpä, vaikka ennaltatiedosta seuraakin ajanhetken t1 asiointilan temporaalinen lukkiutuneisuus, voi argumentoida, että varsinainen syy tai selitys sille, miksi Mikko syö puuroa on edelleen yhteensopiva ihmisten vapaan tahdon kanssa. Tämä argumentointiväylä voisi hyvinkin olla mielenkiintoinen, mutta valitettavasti se ei mielestäni täytä libertarianistisen vapauskäsitteksen mukaista vapauden määritelmää – ainakin minun on vaikea nähdä, miten temporaalisesti suljettu puuron syöntitapahtuma voisi olla yhteensopiva sen kanssa, että Mikko itse asiassa ei syökään puuroa ajanhetkellä t1 rikkomatta Jumalan ennaltatietoa ja erehtymättömyyttä.

Vilhelm Occamilaisen ajatuksiin perustuvat ockhamistiset teoriat pyrkivät osoittamaan, että menneisyyttä koskevat faktat ovat jaettavissa kahteen tyyppiin: koviin ja pehmeisiin faktoihin. Näin determinismiin ei välttämättä ajauduta, sillä vaikka koskevat kovat faktat ovat edellä käsitellyn välttämättömyyden alaisia, tämä ei aina pidä paikkaansa pehmeiden faktojen kohdalla. Nykyhetken ja tulevaisuuden vapaata toimintaa koskeva ennaltatieto tai propositioihin perustuva näennäinen looginen determinismi liittyy ei-lukittuneisiin pehmeisiin faktoihin. (Hoffman & Rosenkrantz 1989, 123.)

Marilyn McCord Adams määrittelee artikkelissaan *Is the Existence of God a 'Hard' Fact?* kovat ja pehmeät faktat seuraavasti. Ensinnäkin, hän antaa ajanhetkeä koskevuudelle määritelmän (B):

(B) *"Väite p koskee ainakin osaksi ajanhetkeä t [at least in part about a time t]"*
= *df. "Jonkin tapahtuminen tai tapahtumattomuus, aktualisuus tai ei-aktuaalisuus ajanhetkellä t on välttämätön ehto p:n totuudelle."*

Seuraavaksi, hän antaa kovalle faktalle määritelmän (C):

(C) *"Väite p ilmaisee 'kovan' faktan ajanhetkestä t" = df. "p ei koske edes osaksi ajanhetkeä, joka on tulevaisuutta suhteessa t:hen."*

Toisin sanottuna lause p ilmaisee kovan faktan ajanhetkestä t, jos p ei liity mihinkään t:n suhteen tulevaisuuden ajanhetkeen. Esimerkiksi "Caesar kuoli vuonna 44 eaa." on lause, joka ilmaisee kovan faktan vuodesta 44 eaa. – lauseen totuusarvo määräytyy täysin tuon vuoteen 44 eaa. sisältyvän ajanhetken mukaan. Lause "Caesar kuoli 2009 vuotta ennen kuin professori Saunders kirjoitti artikkelinsa *Of God and Freedom*" ilmaisee pehmeän faktan vuodesta 44 eaa. – lauseen totuusarvo määräytyy osittain vuoden 44 eaa. mukaan, mutta se on riippuvainen myös vuodesta 1965, jolloin Saundersin artikkeli ilmestyi. (Adams 1989, 75-76.)

Artikkelissaan *Freedom and Foreknowledge* John Martin Fischer argumentoi, että mikäli hyväksymme Adamsin määritelmän koville faktoille, päädymme tilanteeseen, jossa yksikään fakta ei oikeastaan ole kova fakta. Fischerin mukaan Adamsin esimerkki Saundersin artikkelin ilmestymisen ja Caesarin kuoleman välissä olevista 2009 vuodesta ilmaisee näiden kahden tapahtuman olleen tiettyssä ajallisessa relaatiossa toistensa suhteen, mutta väitteen totuus ei vaadi näiden tapahtuneen minään tiettyinä päivämäärinä. (Fischer 1989a, 90.)

Fischerin mukaan Adams ei perustele väitettään siitä, etteikö "Caesar kuoli 2009 vuotta ennen kuin Saunders kirjoitti artikkelinsa" olisi kova fakta vuodesta 44 eaa. riittävästi. Mutta Adamsin teoria näyttäisi ajautuvan vieläkin isompaan ongelmaan, jota Fischer avaa seuraavalla esimerkillä:

Olettakaamme todeksi lause "Smith oli olemassa ajanhetkellä t1". [--] On itsestään selvää, että Smithin olemassaolon ajanhetkellä t1 looginen seuraus on se, että hän ei ole ensimmäistä kertaa olemassa [ajanhetkeä t1 seuraavalla] ajanhetkellä t2. (ibid., 92)

Tämä näyttäisi pitävän paikkansa: Smithin olemassaolo aikaisemmalla ajanhetkellä t1 tekee ristiriitaiseksi väitteen, että Smith onkin myöhemmällä ajanhetkellä t2 olemassa ensimmäistä kertaa – onhan hän jo ollut olemassa ainakin kerran aikaisemmin! Toisin sanottuna lause "Smith on olemassa ajanhetkellä t1" onkin yhtäkkiä ainakin osittain riippuvainen myös ajanhetkestä t2, eikä siten voi olla Adamsin määritelmän mukainen kova fakta. (ibid.) Näyttäisi siis siltä, ettei ockhamistinen analyysi kykene ratkaisemaan ongelmaa.

5. Determinismi ja vapaa tahto

J. R. Lucas listaa kirjassaan *The Freedom of the Will* neljä determinismin tyyppiä: loogisen, teologisen, psykologisen sekä fysikaalisen determinismin. Tässä luvussa otan tutkimuksen kohteeksi näistä kaksi ensimmäistä ja näytän, kuinka ne Lucasin mukaan johtavat ristiriitaan libertarianistisesti määritellyn vapaan tahdon kanssa. Lucas pitää fysikaalista determinismiä pahimpana uhkana kyvylle valita toisin (tai ainakin hänen argumenttinsa kohdistuvat pääasiassa sitä kohtaan), mutta mielestäni teologinen ja looginen determinismi ovat yhtä lailla merkittäviä tekijöitä keskustelussa determinismin ja vapaan tahdon yhteensovittamisesta, vaikkakaan eivät ehkä yhtä pragmaattisen intuitiivisia. Teologinen determinismi nimestään ja tutkimushistoriastaan huolimatta on

kenties myös ateistille mielenkiintoinen kanta ajatuskokeena, joka selventää loogista determinismii eräänlaisena käytännön esimerkkinä.

5.1. Looginen determinismi

Loogisen determinismin kannattajien mukaan tulevaisuuden asiainlat ovat yhtä lailla lukkiutuneita kuin menneisyydenkin: tulevaisuus on ”jo kirjoitettu kohtalon kirjaan; se on jo muodostunut menneisyyden kohdussa”. Argumentit loogisen determinismin (tai fatalismin) puolesta perustuvat usein propositioiden totuusarvojen ajattomuuteen ja kolmannen poissuljetun lakiin: jos oletetaan proposition ”tuijotan tietokonemonitoria ajanhetkellä t ” olevan tällä hetkellä totta (ja ajanhetken t olevan jokin tulevaisuuden ajanhetki), näyttäisin olevan kykenemätön kyseisen ajanhetken koittaessa toimimaan toisin. Toisin sanottuna en tuolla ajanhetkellä tietokoneen näyttöä katsoessani tekisi sitä libertarianistisessa mielessä vapaasti, vaan toimintani olisi välttämätöntä. (Lucas 1970., 64.)

Linda Trinkaus Zagzebski muotoilee loogisen determinismin argumentin seuraavasti: Oletetaan kaksi ajanhetkeä: t_1 ja t_2 . Nykyhetken näkökulmasta t_1 sijaitsee menneisyydessä ja t_2 sijoittuu aikajanelle joskus nykyhetken (ja siten myös $t_1:n$) jälkeen. Oletetaan myös ajanhetkellä t_1 ilmaistu, kyseisellä ajanhetkellä tosi propositio S_j : ”Jonna tulee tekemään $S:n$ ajanhetkellä t_2 ”. Koska t_1 on nykyhetken näkökulmasta menneisyydessä, se on menneisyyden välttämättömyyden alainen: ”Jos se, miten asiat *olivat* on nyt välttämättä tai muuttamatta se, miten asiat ovat, niin koska S_j *oli* totta, on nyt välttämättä ja muuttamatta niin, että S_j oli totta.” Toisin sanottuna $S_j:n$ totuusarvo

ajanhetkellä t1 on nyt välttämätön *per accidens*. Mutta jos proposition totuusarvo ei voi ajan myötä muuttua ja propositio S_j oli menneisydessä välttämättä ja muuttumatta tosi, S_j on tietenkin edelleen tosi – edelleen on niin, että ”Jonna tulee tekemään S:n ajanhetkellä t2”. Jonnan tuleva teko S on siis jo nyt lukkiutunut todeksi. (Zagzebski 1991, 13-14.)

Toisin sanottuna Jonna ei ajanhetkellä t2 kykene libertarianistisessa mielessä toimimaan vapaasti. Jos hän ajanhetken t2 koittaessa päättääkin olla tekemättä tekoa S, hän joutuu muuttamaan proposition S_j totuusarvoa – mikä Zagzebskin mukaan on mahdotonta. Niinpä hänellä ei ole mahdollisuutta olla valitsematta tekoa S ajanhetkellä t2, eikä hänen toimintansa siis täytä libertarianistisen vapauskäsitteen kriteerejä. Niinpä aksidentaalinen välttämättömyys näyttäisi johtavan loogiseen determinismiin tai fatalismiin: kuten Jonnan teko S ajanhetkellä t2, on kaikki näennäisesti vapaa toiminta menneisyyden välttämättömyyden alasta.

Käytännössä siis loogisessa determinismissä on kyse siitä, että tulevaisuutta koskevat ajattomat propositiot determinoivat tulevaisuuden asiointiloja ennen näiden toteutumista. Koska propositiot ovat joko tosia tai epätosia (kolmannen poissuljetun laki), sekä määräytyvät totuusarvonsa suhteen ennen itse asiointilan aktualisoitumista (propositioiden ajattomuus), pitäisi toimijan valitakseen libertarianistisessa mielessä vapaasti muuttaa soveltuvan proposition totuusarvoa. Loogisen determinismin kannattajien mukaan tämä on mahdotonta; propositioiden totuusarvoihin kajoaminen on tavallisen näennäisesti vapaan toimijan tavoittamattomissa.

Lucas on kuitenkin sitä mieltä, etteivät argumentit loogisen determinismin puolesta ole kovinkaan vakuuttavia. Puhuttaessa tulevaisuuden kontingentteja asiaintiloja käsittelevien propositioiden totuusarvoista, Lucasin mukaan sekoitetaan kaksi eri totuuden merkitystä. Arkipuheessa, kun sanon ”X on totta”, en varsinaisesti sano mitään ajatonta – lausumani on hyvinkin sidottu ajalliseen kontekstiinsa. Niinpä voimme sanoa ”X oli totta”, ”X tulee olemaan totta”, ”X toteutui” ja niin edelleen. Matemaattisessa logiikassa taas platonistinen näkemys ajattomasti tosista tai epätosista propositioista on tyypillinen, ja kolmannen poissuljetun laki on luonnollinen osa tällaisia ajattomia olioita. (Lucas 1970., 67.)

Fatalistien argumentissa nämä kaksi merkitystä sekoittuvat. Ensin totuusarvoon viitataan platonistisen ajattomassa merkityksessä, varmistaen että X on joko totta tai epätotta. Tämän jälkeen käsitettä käytetään temporaalisessa mielessä, jotta voimme johtaa X:n totuudesta jollakin ajanhetkellä vastaava X:n totuus aiemmalla ajanhetkellä, josta voimme taas argumentoida fatalistisen asiaintilojen determinoitumisen. (ibid., 68.) Toisin sanottuna Lucas näyttäisi argumentoivan, että fatalistisen argumentin taustalla on kahden ei-identtisen käsitteen käyttäminen ikään kuin ne olisivat identtisiä. Kuten Lucas asian muotoilee: ”Emme ole velvollisia hyväksymään kolmannen poissuljetun lakia ajoitettujen lausumien yhteydessä samalla tavalla kuin olemme perinteisen logiikan ajattomien propositioiden yhteydessä” (ibid.).

Aiheeseen liittyy Lucasin mukaan myös episteeminen kysymys. Vaikka hyväksyisimme, että maailmassa vallitsee totuusarvoiltaan ajattomien tulevaisuutta koskevien propositioiden joukko, ei tästä välttämättä seuraa vapaan toiminnan mahdottomuus.

Emme mitenkään voi tietää, mikä tällaisen proposition totuusarvo on, ennen kuin sitä vastaava asiaintila toteutuu: ”Voimme myöntää, että totuus on ajaton tai kaikkiaikainen propositionien ominaisuus, että jokin propositio siitä, että raavit nenääsi, oli totta kaiken aikaa, kauan ennen kuin raavit sitä, kauan ennen kuin synnyit.” Mutta tällöin tämä ”jokin” ei viittaa mihinkään partikulaariseen propositioniin, vaan on eräänlainen eksistenssikvanttori. ”Sallin loogikolle, että todet propositionit eivät ilmesty oleviin sitä mukaa kun asioita tapahtuu; mutta en salli, että hänellä on loogisesti etuoikeutettu pääsy propositionien etiketteihin ennenaikaisesti.” (ibid., 68-69.)

Toisin sanottuna päädymme samaan ongelmaan kuin aikaisemminkin: looginen determinismi kaatuu epämääräisyyteensä. Propositionilla saattaa hyvinkin olla totuusarvo ennen niitä vastaavan asiaintilan aktualisoitumista (tai aktualisoitumatta jäämistä), mutta on mahdotonta liittää niihin tiettyä totuusarvoa ennen kuin tiedämme, mikä tuon kyseisen asiaintilan toteutumistila aktuaalisesti on. Lucas vertaa tätä loogikon ongelmaa kolikon kääntöpuoleen, almanakan kirjoittajaan, joka ennustaa tarkkoja tulevaisuuden asiaintiloja, jotka eivät kuitenkaan perustu mihinkään loogisen välttämättömiin totuuksiin: ”Loogikko käsittelee propositionia, joiden on pakko olla tosia – mutta emme tiedä, mitkä propositionit ne ovat; almanakantekijä käsittelee propositionia, jotka ovat adekvaatisti määrättyjä – mutta emme tiedä, ovatko ne tosia.” (ibid., 69.)

En ole aivan vakuuttunut tästä Lucasin jälkimmäisestä kritiikistä. Hänen argumenttinsa loogista determinismiä vastaan perustuu lähtöolettamukseen, että vapaa tahto on mahdollista – tunnemmehan me olevamme kykeneviä toimimaan vapaasti. Niinpä

tulevaisuutta koskevien propositionien totuusarvot, joihin meillä ei ole pääsyä, eivät voi rajoittaa tätä vapautta. Mutta minulle on epäselvää, minkä vuoksi meidän mahdollinen tietomme noista totuusarvoista on argumentin kannalta lainkaan relevanttia. Vaikka en kykene rajallisessa ihmismielessäni varmasti liittämään mitään tiettyä totuusarvoa johonkin tulevaisuuden ajanhetkeä koskevaan propositioniin (mistä siis toki olen Lucasin kanssa samaa mieltä), ei tämä suinkaan tarkoita, etteikö sillä jo olisi tuo tietty totuusarvo minun tietämättäni. Voi toki olla, että ymmärrän proposition käsitteen eri tavalla kuin Lucas, mutta en usko hänenkään pitävän niitä minään ihmismielestä riippuvaisina lauseina, vaan asiaintilojen kuvauksina, joihin pyrimme enemmän tai vähemmän onnistuneesti viittaamaan kielellä.

Loogisessa determinismissä ei käsittääkseni ole kyse siitä, että toimiakseni vapaasti minun pitäisi tietoisesti toimia jonkin tietämäni tulevaisuuden ajanhetkeä koskevan proposition vastaisesti, vaan se, että en yksinkertaisesti pysty muuttamaan tämän proposition totuusarvoa riippumatta siitä, tiedänkö mikä kyseinen totuusarvo aktuaalisesti on tai olenko edes alkuaankaan tietoinen koko proposition olemassaolosta. Esimerkiksi teologinen determinismi tai ajatuskoe jonkinlaisesta kohtalon kirjasta, johon kaikki tulevaisuuden totuudet olisivat kirjattu, tekevät mielestäni loogisen determinismin perusidean helpommin lähestyttäväksi.

5.2. Teologinen determinismi

Teologinen determinismi on tarkempi loogisen determinismin muoto, jossa loogisen determinismin epämääräisyys korjataan tuomalla kuvaan mukaan kaikkietävä Jumala:

Kristinuskon tradition mukaan Jumala on välttämättä kaikkietävä (engl. *omniscient*) ja erehtymätön (engl. *infallible*). Linda Trinkaus Zagzebskin määritelmän mukaan olio A on kaikkietävä jos ja vain jos A tietää kaikkien propositioiden totuusarvot ja A on välttämättä kaikkietävä jos ja vain jos on mahdotonta, että A on olemassa siten, että A ei tiedä kaikkien propositioiden totuusarvoja. A on erehtymätön jos ja vain jos A:lla ei voi olla virheellistä uskomusta: Jokaiselle propositiolle p , jos A uskoo p :n olevan totta, p on totta. Jos A olisi uskonut p :n olevan totta, p olisi ollut totta. (Zagzebski 1991, 4-5.)

Tämän määritelmän mukaan Jumala siis tietää välttämättä kaikkien propositioiden totuusarvot eikä hän voi erehtyä niitä koskevissa uskomuksissaan. Koska Zagzebskin määritelmän mukaan sekä kaikkietävyys että erehtymättömyys koskevat propositioita, ulottuu ennaltatieto myös tulevaisuudessa toteutuviin asiointiloihin: Toisin kuin asiointilat, propositiot ovat Zagzebskin näkemyksen mukaan joko kaikkiaikaisia (engl. *omnitemporal*), jolloin ne ollessaan tosia yhtenä ajanhetkenä ovat tosia kaikkina aikoina, tai ajattomia (engl. *timeless*), jolloin ne eivät ole tosia milloinkaan. Proposition p totuusarvo ei muutu asiointilan aktualisoituessa. (ibid., 27-28.)

Mikäli oletamme libertarianistisen vapauskäsitteen mukaisesti vapaan valinnan tarkoittavan, että valintatilanteessa pystyisi valitsemaan toisin, näyttäisi Jumalan ennaltatieto olevan ristiriidassa vapaan tahdon kanssa. Jos Jumala tietää jo etukäteen, mitä tulevaisuudessa teen, miten voi olla mahdollista, että tuossa tilanteessa toimisin

toisin? Jos Jumalan ennaltatiedosta seuraa tahdonvapauden mahdottomuus, ajaudumme teologiseen fatalismiin, kuten seuraavassa argumentissa⁷ näemme:

1. Jos toimija A tekee teon X ajanhetkellä t₂, Jumala uskoi aiemmalla ajanhetkellä t₁, että A tekisi teon X ajanhetkellä t₂. (Jumalan ennaltatiedon määritelmä)
2. Jos Jumala uskoo, että X, X on totta. (Jumalan erehtymättömyyden määritelmä)
3. Ei ole mahdollista toimia millään ajanhetkellä tavalla, joka johtaa loogiseen ristiriitaan.
4. Ei ole mahdollista toimia millään ajanhetkellä siten, että toiminnan seurauksena aikaisempaa ajanhetkenä vallinnut asiointila muuttuisi. (menneisyyden pysyvyyden periaate⁸)
5. Jos Jumala uskoi ajanhetkellä t₁ A:n tekevän teon X ajanhetkellä t₂, niin jotta A olisi ajanhetkellä t₂ voinut toimia toisin, joko (a) A:n olisi mahdollista ajanhetkellä t₂ toimia siten, että Jumala olisi erehtynyt ajanhetkellä t₁, tai (b) A:n olisi mahdollista ajanhetkellä t₂ toimia siten, että Jumala olisi uskonut toisin ajanhetkellä t₁.
6. Vaihtoehto (a) on epätosi. (2,3)
7. Vaihtoehto (b) on epätosi. (4)

⁷ Tässä esittämäni argumentti on yksinkertaistettu ja tiivistetty versio Nelson Piken artikkelissaan *Divine Omniscience and Voluntary Action* (Pike 1989, 63) antamasta yksityiskohtaisesta argumentista. Tämän työn kontekstiin koen tämän pelkistetyn version riittävän, mutta Piken alkuperäinen argumentti on luonnollisesti huomattavasti tarkempi. Argumentti on täsmällisyydessään oikeastaan mestariluokkainen ja varmasti syvemmän tarkastelun arvoinen kuin mihin minulla tämän työn puitteissa on tilaa.

⁸ (engl. *principle of the fixity of the past, FP*): "Mille tahansa teolle Y, agentille S ja ajanhetkelle t, jos on totta, että jos S tekisi Y:n ajanhetkellä t, sen seurauksena jokin kova fakta menneisyydestä (t:n suhteen) ei olisi ollut fakta, niin S ei voi tehdä Y:tä ajanhetkellä t'" (Fischer 1989b, 6); toisin sanottuna kenelläkään ei ole kykyä toimia millään ajanhetkellä siten, että hän toiminnallaan aiheuttaisi menneisyyden (kyseisen ajanhetken suhteen) muuttuvan erilaiseksi siitä, millainen se aktuaalisesti oli.

8. Täten, jos Jumala uskoi ajanhetkellä t1 A:n tekevän teon X ajanhetkellä t2, A:n ei ollut mahdollista ajanhetkellä t2 olla tekemättä tekoa X. (5-7)
9. Täten, jos A teki teon X ajanhetkellä t2, hän ei voinut ajanhetken t2 koittaessa valita toimivansa toisin. (1-8)

Toisin sanottuna A ei ajanhetkellä t2 tekoa X tehdessään täytä libertarianistisen vapausmääritelmän ehtoja. Lucas tiivistää argumentin lyhyesti ja ytimekkäästi: ”Jos Jumala tietää nyt, mitä minä teen tulevaisuudessa, sitten on jotain jo nyt määrättyä, jota ei voi myöhemmällä hetkellä noin vain muuttaa, jotta se sopisi yhteen faktojen kanssa.” Tämä on etenkin ongelma kristinuskon sisällä, sillä vaikka jumalan kaikkیتietävyys on äärimmäisen viehättävä piirre, ihmisen tahdon vapaus on sitä myös. (Lucas 1970, 71.) Ja mikäli emme ole vapaita toimimaan oman tahtomme mukaisesti, ajatukset vastuusta sekä synnistä ja rangaistuksesta menettävät merkityksensä.

Filosofian historiassa on esitetty monenlaisia argumentteja, joilla on pyritty saamaan jumalallinen kaikkیتietävä ennaltatieto ja inhimillinen vapaa tahto mahtumaan samaan kuvaan, mutta nämä eivät juurikaan vakuuta Lucasia. Niin kauan kun Jumala voi varmasti tietää ennalta ja ennustaa, miten näennäisesti vapaat oliot tulevat tulevaisuudessa toimimaan, tämä näyttäisi pyyhkivän kyseisten olioiden vastuun teoistaan ja siirtävän sen Jumalalle, joka voisi ohjata heitä toisin. Niinpä Lucas hylkää yritykset viitata Jumalan ajattomuuteen tai pyrkiä näyttämään modaalilogiikan kautta, että välttämättömästä tiedosta ei seuraisi välttämätöntä toimintaa. (ibid., 74.)

”Oikea ratkaisu” ongelmaan on Lucasin mukaan Jumalan kaikkیتietävyyden vertaaminen hänen kaikkivoipuuteensa. ”Vaikka Jumala on kykenevä tekemään kaikkea, emme silti kuvittele hänen tekevän kaikkea.” Jotkin asiat tapahtuvat inhimillisen tahdon tai luonnonlakien seurauksena, eivät Jumalan tahdosta riippuvaisina. Jotkin asiat jopa näyttäisivät tapahtuvan Jumalan tahdon vastaisesti. ”Vaikka hän voisi tulla väliin estääkseen syntisten suunnitelmia toteutumasta, hän usein ei tee niin.” Ja saman voi sanoa pätevän ennaltatietoon. Jos Jumala on valmis rajoittamaan kaikkivoipuuttaan mahdollistaakseen vapaan tahdon, ei tuntuisi oudolta myöntää hänen olevan yhtä lailla valmis rajoittamaan erehtymättömyyttään. Niinpä ei ole kristityn uskonnonfilosofian vastaista olettaa, että Jumalan tulevaisuutta koskeva tieto voisi olla erehtyvää samalla tavalla kuin ihmistenkin. (ibid., 75-76.)

Jokin Lucasin ratkaisussa ei kuitenkaan tyydytä. Se tuntuu ongelman sivuuttamiselta olkia kohauttamalla. Lucas myöntää itsekkin, että se on hyvin riippuvainen kristinuskon lahkosta, johon ongelman pohtija kuuluu – anglikaanille ratkaisu toimii, katoliselle pohtijalle ei niinkään (ibid., 76 alaviite 1). Toisin sanottuna ratkaisu kaipaa mielestäni jonkinlaista yleispätevyyttä. Seuraavassa luvussa esittelen yhden historiallisen ratkaisuyrityksen ongelmaan.

6. Molinistinen ratkaisu teologisen fatalismin ongelmaan

Luis de Molinan argumentin mukaan Jumalan ennaltatieto koostuu kolmesta erilaisesta tiedosta, joista vapaita olentoja koskeva keskitieto on tietoa vapauden kontrafaktuaaleista, jotka ovat kontingentteja tulevaisuutta koskevia

konditionaalilauseita, esimerkiksi ”Jos Laura istuisi sohvalla ajanhetkellä t , Laura avaisi television”.

Sekä tämä että sitä seuraava 7. luku, jossa tarkastelen molinistista ratkaisua vastaan esitettyä kritiikkiä, olivat alun perin osa kandidaatintutkielmaani, jossa annoin tätä tutkielmaa pintapuolisemman katsauksen teologiseen fatalismiin ja de Molinan argumenttiin. Tässä luvussa käsitelen ensin sitä, miten de Molinan mukaan menneisyyden välttämättömydestä ei seuraa asiaintilojen välttämättömyyttä, millaisia ennaltatiedon kolme osa-aluetta ja niiden väliset relaatiot ovat, miten keskitieto näyttäisi ratkaisevan teologisen fatalismin ja millainen molinistinen kuva maailman luomistapahtumasta on.

6.1. De Molina ja ennaltatieto

De Molinan mukaan teologiseen fatalismiin ei ajauduta, sillä toisin kuin teologisen fatalismin puolustajat väittävät, menneisyyden välttämättömyys ei determiinoi tulevaisuutta; toisin sanottuna Zagzebskin esittämä välttämättömyyden siirtoperiaate ei päde menneisyyttä ja tulevaisuutta koskevien propositioiden välillä. Menneisyys on kyllä tekojemme tavoittamattomissa, mutta menneisyyden välttämättömyydestä ei seuraa tulevaisuuden asiaintilojen välttämättömyyttä: vaikka implikaation etujäsen ja implikaatio itsessään olisivatkin välttämättömiä *per accidens*, voi takajäsen silti olla kontingentti. (de Molina 1988, 52.34.) Menneisyyteen vaikuttaminen on kuitenkin myös de Molinan mukaan mahdotonta – jo toteutuneet asiaintilat ovat välttämättömiä ainoastaan *per accidens*. Ei kuitenkaan ole mitään syytä ajatella, että ennaltatieto tekisi tulevaisuudessa toteutuvista asiaintiloista välttämättömiä – tulevaisuuden tapahtumat

eivät seuraa itsessään Jumalan ennaltatiedosta. (Freddoso 1988, 58.)

Alfred Freddoson mukaan se, että menneisyyden välttämättömydestä ei seuraa tulevaisuuden asiointilojen välttämättömyyttä, voidaan selittää muotoilemalla välttämättömyys *per accidens* seuraavasti:

p on aksidentaalisesti välttämätön ajanhetkellä t jos ja vain jos (i) p on metafyyysisesti kontingenti ja (ii) p on totta ajanhetkellä t ja (iii) mille tahansa mahdolliselle maailmalle w, siten, että w jakaa saman kausaalihistorian meidän maailmamme kanssa ajanhetkellä t, yksikään agentti ei kykene ajanhetkellä t tai sen jälkeen maailmassa w vaikuttamaan kausaalisesti siten, että p ei olisi totta.
(ibid., 59.)

Tällainen aksidentaalinen välttämättömyys ei ole Freddoson mukaan loogisesti suljettu: toimija ei voi ennen ajanhetkeä t₁ tehdä epätodeksi sitä, että Jumala tiesi ennalta hänen tekevän teon X ajanhetkellä t₁, mutta hän voi toimia tavalla, joka tekisi epätodeksi proposition, jonka mukaan hän tekisi X ajanhetkellä t₁. Toisin sanottuna välttämättömyyden siirtoperiaate ei päde näin määriteltyyn aksidentaaliseen välttämättömyyteen. (ibid., 59-60.)

Jumalan ennaltatieto muodostuu de Molinan mukaan kolmesta tiedon osa-alueesta. Luonnollinen tieto (engl. *natural knowledge*) on Jumalan vapaasta tahdosta riippumatonta (engl. *prevolitional*) tietoa metafyyysisistä välttämättömyyksistä. Toisin sanottuna Jumalan luonnollisen tiedon sisältö on sama kaikissa mahdollisissa maailmoissa. Vapaa tieto (engl. *free knowledge*) on Jumalan tahdosta riippuvaa (engl. *postvolitional*) tietoa kontingenteista asiointiloista. Vapaan tietonsa kautta Jumala tietää jokaisessa mahdollisessa maailmassa, mitkä kaikista kontingenteista asiointiloista

tulisivat juuri siinä maailmassa toteutumaan. Kolmannella Jumalan tiedon tyypillä, keskitiedolla (engl. *middle knowledge*), Jumala tietää, miten vapaisiin valintoihin kykenevät oliot reagoisivat erilaisten asiointilojen aktualisoituessa: mitä tekoja kukin vapaa subjekti tekisi missäkin tilanteessa. (de Molina 1988, 52.9.) Zagzebskin mukaan keskitiedon kohteet ovat vapauden kontrafaktuaaleja (engl. *counterfactuals of freedom*): propositioita muotoa ”Jos toimija A olisi tilanteessa T, A tekisi teon X”, jossa tilanteeseen T sisältyy koko maailman kausaalihistoria kyseiseen ajanhetkeen asti (Zagzebski 1991, 126). De Molina jatkaa, että vaikka Jumala tietää, miten kukin olio tietyssä tilanteessa toimii, ei ole kyse teologisesta fatalismista. Olion toiminta ei ole Jumalan tiedon seuraus, vaan Jumalan tieto johtuu olion toiminnasta⁹. (de Molina 1988, 52.10.)

Keskietieto on luonnollisen ja vapaan tiedon välissä kahdella tavalla: paitsi luonteeltaan, myös ajallisessa järjestyksessä. Kuten luonnollisen tiedon, myös keskitiedon totuus on riippumaton Jumalan vapaasta tahdosta. Toisin kuin luonnollisen tiedon, keskitiedon kohteet ovat kuitenkin kontingenteja ja täten sen sisältö vaihtelee mahdollisten maailmojen välillä – tässä mielessä keskietieto muistuttaa vapaata tietoa. (Laing 2004, 2.) Jumalan tiedon muodoilla on myös selkeä ajallinen järjestys: ensin tapahtuu¹⁰ luonnollinen, sitten keski- ja lopulta vapaa tieto. Luonnollisen tiedon kautta hänellä on tietoa välttämättömistä totuuksista maailmassa. Keskitiedon kautta hän tietää kaikki omasta tahdostaan riippumattomat tulevaisuuden kontingenteja koskevat totuudet.

⁹ Vertaa yllä käsitelty kirkkoisä Augustinuksen näkemys Jumalan kaikkietävyvyydestä ja vapaasta tahdosta.

¹⁰ Jumalan tekojen temporaalisesta luonteesta puhuttaessa on tietty otettava huomioon aiheeseen liittyvien metafyyssisten näkemysten moninaisuus, mutta tämän työn puitteissa oletan jonkinlaisen lineaarisen ajan nuolen olevan jos ei tarkka kuvaus Jumalan kokemasta ajasta, ainakin ihmismielelle helpoiten tavoitettavissa oleva likimäärä. Halki filosofian historian on kuitenkin esitetty hyvinkin erilaisia teorioita aiheesta, joita en tässä valitettavasti ehdi sen syvemmin käsitellä.

Niinpä hän näiden kahden tiedon kautta tietää, millainen maailma tulisi olemaan, jos hän loisi sen tietynlaiseksi. Tätä synteisiä seuraa itse luomistapahtuma, jonka jälkeen Jumala tietää täsmälleen millainen kyseinen maailma on, ja kolme tiedon muotoa yhdistyvät täydelliseksi ennaltatiedoksi. (Flint 1998, 43.)

Tämä näkemys ennaltatiedosta näyttäisi olevan yhteensopiva paitsi vapaan tahdon, myös Jumalan kaikkitietävyyden ja kaikkivoipuuden kanssa. Jumalan luomat oliot voivat de Molinan teorian mukaan toimia vapaasti, mutta Jumala on kuitenkin edelleen ylin vaikuttava voima maailmassa, jolla on absoluuttinen valta yli luomakunnan, josta hän tietää kaiken. Hän pystyy vapaasti valitsemaan (ainakin tietyssä määrin) maailmaa luodessaan, minkälaisen maailman hän luo, ja siten hänen vaikutuksensa koskee koko maailman historiaa: maailmassa ei tapahdu mitään, mitä Jumala ei olisi vähintään sallinut. (McCann 2017, 4.)

6.2. Jumalan valinta ja luomistapahtuma

Zagzebski muotoilee tämän molinistisen luomisenäkemyksen seuraavasti: Jumala ei luo valmista maailmaa, vaan maailmaidun (engl. *world-germ*) – ikään kuin perustan, jonka antamalle pohjalle luotava maailma rakentuu. Jokaiseen maailmaituun liittyy kyseisen idun kanssa yhteensopivien maailmojen joukko, jota Zagzebski kutsuu galaksiksi: esimerkiksi maailmaidun 1 kanssa yhteensopivien maailmojen joukko galaksi 1 sisältää maailmat w1.1, w1.2, w1.3 ja niin edelleen. Jos Jumala luo maailmaidun 1, on luomistapahtumaa seuraava aktuaalinen maailma yksi galaksin 1 maailmoista, kun taas maailmaidun 2 luomisen seurauksena aktualisoituisi yksi maailmoista, jotka kuuluvat galaksiin 2. (Zagzebski 1991, 129-130.)

Jumala ei siis maailmaa luodessaan tiedä, millainen aktuaalinen maailma tarkasti tulee olemaan: ennen luomistapahtumaa hänellä on maailmaa koskien tietoa ainoastaan luonnollisen ja keskitiedon kohteista. Niinpä hän luo maailmaidun: tietynlaiset substanssit ja lait, joille luotava maailma perustuu tietämättä, mitkä kontingentit asiointilat siinä tulevat toteutumaan – näistä hänellä on tietoa luonnollisen tietonsa kautta. Tavallaan hän valitsee joukon perustan kanssa yhteensopivia maailmoja, galaksin, joista yksi aktualisoituu. Olettakaamme esimerkiksi, että propositio ”jos Jumala luo maailmaidun 1, maailmasta w1.2 tulee aktuaalinen” on totta. Tällöin Jumala tietää luonnollisella tiedollaan maailmaidun 1 sisältämät välttämättömät totuudet kuten galaksin 1 maailmoissa vallitsevat luonnonlait. Se, mikä galaksin 1 maailmoista varsinaisesti tulee aktualisoitumaan, riippuu kuitenkin näiden välttämättömien totuuksien lisäksi myös Jumalan ja muiden toimijoiden vapaista teoista ja valinnoista sen jälkeen, kun Jumala on sysännyt maailman käyntiin. Nämä kontingentit asiointilat ovat Jumalan vapaan tiedon kohteita, ja siten hänellä on niistä tietoa vasta luomistapahtuman jälkeen. (ibid.)

Näin molinismi näyttäisi ratkaisevan myöskin teodikeaongelman: Vaikka olisikin olemassa mahdollisia maailmoja, esimerkiksi w1.4, joissa on vapaita olioita, muttei pahaa ja kärsimystä, nämä eivät välttämättä aktualisoidu vaikka Jumala valitsisikin niiden kanssa yhteensopivan maailmaidun. Koska nämä maailmat eivät seuraa mistään Jumalan valitsemasta maailmaidusta, ja Jumala tietää maailmaidusta seuraavan aktuaalisen maailman vasta valinnan jälkeen, Jumalan ei voi nähdä olevan vastuussa siitä, ettei hän luonut tällaista maailmaa. Mahdolliset maailmat, joissa pahaa ei esiinny, eivät yksinkertaisesti ole realisoitavissa. (ibid.)

6.3. Molinistinen ratkaisu loogisen determinismin näkökulmasta

Jos riisumme argumentista teologisen ennaltatietoelementin ja palautamme sen loogiseen determinismiin teologisen sijaan, voimme tarkastella, miten de Molinan ratkaisu pätee loogiseen determinismiin. Olettakaamme, että kaikki tulevaisuutta koskevat propositiot ovat ikään kuin Jumalan ennaltatiedon kohteita, eli vapauden kontrafaktuaaleja. Pystymmekö torjumaan libertarianistista vapaan tahdon määritelmää uhkaavan loogisen determinismin tällä tulkinnalla?

Mielestäni tämä näyttää epätodennäköiseltä. Ensi silmäyksellä toki näyttää, että jokin tulevaisuutta koskeva vapauden kontrafaktuaali, esimerkiksi p': "jos Ville olisi yksin kotona torstaina 6.1.2022 kello 16:50, hän pelaisi videopelejä" itsessään determinoisi tulevaisuuden asiointiloja. Loogisen determinismin kannattajan on kuitenkin helppo kehittää eräänlainen propositioiden ketju, joka loppujen lopuksi jälleen siirtää menneisyyden välttämättömyyden eteenpäin ja lukitsee tulevaisuuden tietynlaiseksi.

Olettakaamme toinen vapauden kontrafaktuaali, p'': "jos Villellä ei olisi töitä torstaina 6.1.2022, hän olisi koko päivän yksin kotona". Tätä voisi edeltää ketjussa vaikka p''': "jos Ville ei löytäisi työpaikkaa ennen 23.12.2021, hänellä ei olisi töitä torstaina 6.1.2022", ja näin edelleen kunnes voimme lopulta jatkaa ketjua aina nykyhetkeen ja lopulta menneisyyteen saakka: "jos Ville jäisi kotiin maanantaina 28.12.2020, hän ei löytäisi työpaikkaa ennen 23.12.2021". Olettakaamme, että Ville jäi kuin jäikin kotiin maanantaina 28.12.2020, joka nykyhetken näkökulmasta on menneisyydessä ja siten menneisyyden välttämättömyyden *per accidens* alainen. Niinpä hän ei löydä työpaikkaa ennen 23.12.2021, joten hänellä ei ole töitä torstaina 6.1.2022, joten hän viettää koko

päivän yksin kotona ja siten pelaa videopelejä. Näyttäisi siltä, että vapauden kontrafaktuaalit eivät kykene estämään menneisyyden välttämättömyyden siirtymistä tulevaisuuteen ja siten ratkaisemaan loogisen determinismin uhkaa.

7. Molinisin kritiikki

Molinismi ei kuitenkaan ratkaisuna tyydytä kaikkia. Tässä luvussa käyn läpi kolme mielestäni tärkeintä molinismille esitettyä vastalauseita: Robert Adamsin ja Hugh McCannin epäilykset keskitiedon perusteista ja siitä, onko se määriteltävissä tiedoksi, Zagzebskin argumentin molinistisen ennaltatiedon kehämäisyydestä ja Adamsin näkemyksen siitä, ettei molinismi kykene loppujen lopuksi lainkaan ratkaisemaan ennaltatiedodilemmaa. Lopulta tutkin Zagzebskin argumenttia, jonka mukaan puhe ennaltatiedosta ylipäättään osuu ohi aiheen, sillä samaan ongelmaan ajaudutaan jo ennen Jumalan ominaisuuksien ottamista tarkasteltavaksi kohteeksi.

7.1. Onko keskitieto tietoa?

Klassisen tiedon määritelmän mukaan tieto on hyvin perusteltu tosi uskomus. Molinismia kohtaan onkin esitetty kritiikkiä, jonka mukaan kontingentti, mutta Jumalan tahtoa edeltävä keskitieto ei täytä tätä määritelmää: Ensinnäkin on kritisoitu sitä, että keskitieto ei ole hyvin perusteltua tai lainkaan oikeutettavissa. Toisekseen kritiikin kohteena on ollut näkemys vapauden kontrafaktuaalien totuusarvosta – näiden kritiikoiden, esimerkiksi Robert Adamsin mukaan ei ole mitään syytä sanoa vapauden kontrafaktuaalien kaltaisilla propositioilla olevan totuusarvoa lainkaan.

Hugh McCannin mukaan keskitietoon perustuva ennaltatieto ei näyttäisi olevan

justifioitavissa: Koska sen kohteet eivät ole välttämättä tosia, Jumalan tieto vapauden kontrafaktuaaleista ei ole tietoa *a priori*. Koska keskitieto kuitenkin edeltää luomistapahtumaa, ei sitä voi myöskään justifioida Jumalan tiedolla siitä, miten partikulaariset vapaat oliot ovat yleensä toimineet ja tämän tiedon soveltamisella tiettyihin tilanteisiin. Niinpä keskitietoa ei voi perustella käsitteellisellä tiedolla eikä tiedolla aktuaalisen maailman toiminnasta, joten se näyttäisi jäävän perusteettomaksi. (McCann 2017, 4.)

On myös esitetty kritiikkiä, että tulevaisuutta koskeville konditionaalisille kontingenttilauseille ei ole löydettävissä riittäviä perusteita. Robert Adamsin mukaan propositio p on totta tai epätotta jos ja vain jos on olemassa riittävät metafysiset perusteet sen totuudelle tai epätotuudelle, mutta vapauden kontrafaktuaaleille tällaisia perusteita ei näyttäisi olevan: koska vapaat oliot voivat muuttaa mieltään tai käyttäytyä tavalla, joka ei ole kyseiselle oliolle ominaista, modaaliset propositiot muotoa ”Jos olio X on tilanteessa Y , X luultavasti tekisi teon Z ” ovat perusteltavissa, mutta varsinaiset vapauden kontrafaktuaalit eivät. (Adams 1977, 110-111.)

Freddoson mukaan on kuitenkin tehtävä selvä ero metafysisesti välttämättömien propositioiden totuuden perusteiden ja metafysisesti kontingenttien propositioiden totuuden perusteiden välillä. Metafysisesti välttämättömät propositiot näyttäisivät olevan totta perustuen vain niiden ”jatkuviin ja välttämättömiin luontojen tai ominaisuuksien relaatioihin toistensa välillä”, mutta tämä ei riitä perustelemaan metafysisesti kontingenttien propositioiden totuuksia. Kontingentit propositiot näyttäisivät vaativan jonkin kausaaliperusteen totuudelleen: agentin tai agenteja, jotka

teoillaan aiheuttavat proposition todeksi. (Freddoso 1988, 70.)

Freddoso pyrkii ratkaisemaan ongelman vertaamalla sitä näkemykseen antirealismista sellaisten propositionien totuusarvon suhteen, jotka koskevat absoluuttista tai kausaalista tulevaisuutta. Näiden antirealistien mukaan nykyhetkessä ei ole riittäviä metafysisiä perusteita tulevaisuudessa tapahtuvalle teolle A ajanhetkellä T, joten proposition ”A tapahtuu ajanhetkellä T” ei voi nykyhetkessä olla totta¹¹. Molinistien mukaan antirealismi absoluuttisten tulevaisuuden kontingenttien suhteen on verrattavissa antirealismiin konditionaalisten tulevaisuuden kontingenttien suhteen, ja oikeastaan jälkimmäinen on edeltävän looginen syy: absoluuttinen tulevaisuus toteutuu niiden konditionaalisten tulevaisuuksien pohjalta, jotka Jumalan luomassa maailmassa vallitsevat. Niinpä Freddoso näkee molinistien kannalta parhaan strategian perustelemattomuusvastalauseetta vastaan olevan argumentit, jotka pyrkivät osoittamaan antirealismien absoluuttisen tulevaisuuden suhteen virheelliseksi. Freddoso keskittyy yhteen argumenttiin, joka perustuu ennustamiseen sekä ennen (prospektiivisesti) että jälkeen (retrospektiivisesti) ennusteen osoittautumisen todeksi. (ibid., 70-71.)

Freddoso muotoilee retrospektiivisen argumentin seuraavasti: Elisa näkee ennalta, että Riina lyö varpaansa sängynjalkaan ajanhetkellä T. Kun Riina todellakin on myöhemmin päätenyt tekemään näin, Elisan mielestä hänen ennustuksensa oli totta ja siten hän puhui totta lausueessaan ennen ajanhetkeä T ääneen proposition ”Riina lyö varpaansa

¹¹Kuten alaviitteessä 6 kävi ilmi, Zagzebski olisi tästä eri mieltä.

sängynjalkaan”. Toisin sanottuna näyttäisi siltä, että tämä propositio oli totta ennen ajanhetkeä T. Prospektiivinen argumentti taas perustuu yleisiin intuitioihin siitä, mitä oikeastaan sanomme tehdessämme tulevaisuutta koskevia ennusteita: Jos Minna ja Emmi ovat menossa elokuviin, sopivat tapaavansa elokuvateatterin edessä kello 16.30 ja Minna tietää Emmin olevan hyvin luotettava ja täsmällinen henkilö, Minna näyttäisi olevan oikeutettu sanomaan, että hän todellakin tapaa Emmi sovittuun aikaan sovituspaikassa. Freddoson mukaan tässä on ainakin intuitiivisesti kyse siitä, että Minnan lausuma propositio ei ole modaalinen ”Luultavasti tapaan Emmin 16.30”, vaan nimenomaan ei-modaalinen ”Tapaan Emmin 16.30”. (ibid., 71-72.)

Tulevaisuutta koskevilla kontingenttiväittämillä näyttäisi siis intuitiivisesti olevan totuusarvoja. Ongelmaksi kuitenkin jää se, mitä perusteita niiden totuusarvoilla on. Freddoso näkee tietynlaisen yhtäläisyyden imperfektimuotoisten nykyisyydessä tosien propositionien kanssa. Hänen mukaansa tällaisten propositionien totuuksilla on riittävät metafysiset perusteet nykyisyydessä, mikäli joskus menneisyydessä oli riittävät metafysiset perusteet kyseisen imperfektimuotoisen proposition preesensmuotoisen vastineen totuudelle: proposition ”Minna tapasi Emmin eilen kello 16.30” totuusarvolla on riittävät metafysiset perusteet nyt, jos proposition ”Minna tapaa Emmin” totuusarvolla oli riittävät perusteet eilen kello 16.30. Realisti absoluuttisen tulevaisuuden suhteen sanoisi, että sama pätee myös futuurimuotoisiin propositioneihin, jolloin ne voivat olla yhtä lailla totta nykyisyydessä kuin imperfektimuotoisetkin: futuurimuotoisen proposition ”Minna tapaa Emmin huomenna kello 16.30” totuusarvolla on riittävät perusteet nykyhetkessä, jos preesensproposition ”Minna tapaa Emmin” totuusarvo on perusteltavissa metafysisesti huomenna kello 16.30. Jos

tällaiset absoluuttisen tulevaisuuden propositiot ovat perusteltavissa totuusarvoiksi, ovat Freddoson mukaan myös konditionaaliset tulevaisuuden kontingenttilauseet. Niinpä keskitiedon kohteilla voidaan näyttää olevan totuusarvo. (ibid., 72-73.)

7.2. Kehämäisyys

Kuten edellä käy ilmi, Jumalan aktuaalista maailmaa koskevan tiedon muodot seuraavat molinististen teorioiden mukaan aina tiettyä järjestystä: ensin metafysisesti välttämättömät luonnollisen tiedon kohteet, sitten vapauden kontrafaktuaaleja koskeva keskitieto, jota seuraavat Jumalan omaa tahtoa koskeva vapaa tieto ja lopulta kaikki muut kontingentit totuudet. Zagzebski kutsuu tätä molinismiin piirrettä, jonka mukaan vapauden kontrafaktuaalien totuus edeltää Jumalan tahdosta riippuvaista tietoa molinistiseksi rajoitukseksi. Molinistista rajoitusta kohtaan on esitetty kritiikkiä, jonka mukaan vapauden kontrafaktuaaleja koskeva tieto ei ole riippuvaista ainoastaan luonnollisesta tiedosta, joten keskitieto ei voi edeltää volitionaalista eli Jumalan tahdosta riippuvaista ja luomistapahtumaa seuraavaa tietoa. (Zagzebski 1991, 146.)

Zagzebski argumentoi, että molinismiin mukaan Jumala tietää keskitietonsa avulla vapauden kontrafaktuaalin¹²:

¹² Zagzebskin mukaan de Molina pitäisi propositiota (i) kontingenttina, mikä on helppo hyväksyä; olisi luonnollisesti absurdia väittää sen olevan välttämätön. Silloinhan se olisi totta myös samaan galaksiin kuuluvassa maailmassa w1.4, mikä ei voi mitenkään pitää paikkaansa. On kuitenkin myös hankala hyväksyä proposition (i) olevan vapauden kontrafaktuaali, sillä tällöinhän se olisi keskitiedon kohde ja siten luomistapahtumaa edeltävä – jolloin alaluvussa 6.2 käsitelty Jumalan luomistapahtumaa kuvaileva tiedon ajallinen järjestys kääntyisi täysin pääläelleen. Jos (i) on jotakin, mitä Jumala tietää keskitiedollaan, tietää hän *ennen luomistapahtumaa*, mikä aktuaalinen maailma seuraa mistäkin maailmaidusta, ja ajaudumme jälleen teologiseen fatalismiin. Niinpä joko Zagzebskin analyysi siitä, että propositiot kuten (i) ovat vapauden kontrafaktuaaleja on virheellinen, tai hänen näkemyksensä molinistisista maailmaiduista on parhaimmillaankin harhaanjohtava. Joka tapauksessa itse olen taipuvainen uskomaan, ettei molinistisessä järjestelmässä Jumalalla voi olla luomistapahtumaa edeltävää tietoa propositiosta (i), mikäli hän luo maailman juurikin maailmaidun valitsemalla.

(i) Jos Jumala loisi maailmaidun 1, maailma w1.2 olisi aktuaalinen.

Kyseinen propositio on selkeästi kontingentti: esimerkiksi kaikissa galaksin 1 muissa mahdollisissa maailmoissa se on epätotta, koska maailmaidun 1 luomisesta seurasi jonkun toisen maailman aktualisoituminen. Toisin sanottuna galaksin 1 maailmoista propositio (i) on tosi jos ja vain jos maailma w1.2 aktualisoituu. Tästä seuraa kuitenkin ongelma. Jos oletamme, että maailma w1.2 on aktuaalinen, Jumala on tästä kyseisen maailman aktuaalisuudesta tietoinen. Hän siis tietää myös seuraavan proposition todeksi:

(ii) Aktuaalinen maailma on maailma w1.2.

Jumalan tieto proposition (ii) totuudesta seuraa propositiosta (i). Toden vapauden kontrafaktuaalin etujäsen on aktualisoitunut, joten takajäsen on totta. Toisin sanottuna hänen tietonsa siitä, että propositio (i) on totta, edeltää loogisesti hänen tietoaan proposition (ii) totuudesta. (ibid., 148.)

Zagzebski kuitenkin esittää, ettei ole selvää, miten Jumala tietää juuri proposition (i) todeksi. Koska kyseisen kontrafaktuaalin totuus ei ole välttämätöntä, luonnollinen tieto ei riitä oikeuttamaan sitä. Itse asiassa proposition totuus näyttäisi seuraavan siitä, että Jumalan luodessa maailmaidun 1, maailma w1.2 todellakin aktualisoituu. Toisin sanottuna proposition (i) totuus on riippuvainen propositiosta (ii), mutta jos taas proposition (ii) totuus riippuu propositiosta (i), teoria on kehämäinen. Keskitiedon oli tarkoitus selittää Jumalan tieto siitä, että aktuaalinen maailma on maailma w1.2 hänen tiedollaan propositiosta (i), mutta ainoa oikeutus hänen tiedolleen proposition (i) totuudesta on juurikin tieto siitä, että maailma w1.2 on aktuaalinen: vapauden kontrafaktuaalin (i) totuus näyttäisi riippuvan kontingentista propositiosta (ii), eikä

keskitieto siis edellä volitionaalista tietoa. Niinpä molinistiset teorit eivät Zagzebskin mukaan kykene antamaan tyydyttävää oikeutusta Jumalan tiedolle propositioiden (i) ja (ii) totuuksista, joten keskitieto ei riitä selittämään ennaltatietoa. (ibid., 148-150.)

7.3. Onko keskitieto riittävä ratkaisu ongelmaan?

Jotkut kriitikot ovat olleet sitä mieltä, että molinismi ei loppujen lopuksi edes ratkaise teologista fatalismia. Robert Adamsin mukaan molinistinen näkemys ennaltatiedosta ja libertarianistinen vapaa tahto ovat edelleen ristiriidassa keskenään, sillä vapauden kontrafaktuaalien totuus edeltää Jumalan luomispäätöstä, jolloin niiden totuus ei johdu vapaiden olioiden toiminnasta. Lyhyesti muotoiltuna ongelma on seuraava: Oletetaan, että Jumala tietää vapauden kontrafaktuaalin ”Jos Sanna käy ruokakaupassa tiistaina, hän ostaa piimää”. Tällöin Sanna sattuessaan tiistaina ruokakauppaan on ikään kuin pakotettu ostamaan piimää – jos implikaation takajäsen ei toteudu siitä huolimatta, että etujäsen on totta, kyseinen propositio on epätosi ja Jumala olisi erehtynyt. Toisin sanottuna Sanna ei näyttäisi olevan libertarianistisesti vapaa ostaessaan piimää: Sanna ei voi kyseisessä tilanteessa toimia toisin, sillä teko seuraa Jumalan ennaltatiedosta ja erehtymättömyydestä sekä implikaation etujäsenen aktualisoitumisesta. Niinpä ajaudumme jälleen teologiseen fatalismiin, sillä molinistien yrityksistä huolimatta Sannan toiminta näyttäisi edelleen jäävän predeterminoiduksi: Sannan päätös jättää piimä ostamatta vaatisi vapauden kontrafaktuaalin ”Jos Sanna käy ruokakaupassa tiistaina, hän ei osta piimää”, mutta koska Sanna ei pysty aiheuttamaan häntä koskevien vapauden kontrafaktuaalien totuutta, hän ei myöskään pysty jättämään piimää ostamatta. (Adams 1991, 345; Hasker Adamsin 1991, 348 mukaan.)

Freddoso puolustaa molinismia Adamsin vastalauseetta vastaan sanomalla, että tulevaisuutta koskeviin tosiin kontingenttilauseisiin ja menneisyyden *per accidens* välttämättömyyteen uskovien on helppo hylätä tämä kritiikki: Vaikka Sanna ei kykene aiheuttamaan vapauden kontrafaktuaalia ”Jos Sanna käy ruokakaupassa tiistaina, hän ei osta piimää” todeksi, hän voi silti vapaasti valita, ostaako hän piimää vai ei. Riittää, että Sanna kykenee tekemään teon, joka aiheuttaisi sen, että propositio ”Ei ole koskaan ollut niin, että Sanna ostaisi piimää tiistaina ruokakaupassa” olisi totta. Freddoso myöntää, että mitään vähemmän kiistanalaista vastaesimerkkiä kritiikkiä kohtaan ei ole esitetty, mutta hänen mielestään intuitiivisesti houkuttelevat näkemykset tulevaisuuden kontingenttilauseiden ja menneisyyden välttämättömyyden suhteen ja toisaalta molinismien filosofiset ja teologiset hyödyt riittävät syiksi hylätä kritiikki. (Freddoso 1988, 77-78.)

7.4. Ajallisen asymmetrian ongelma

Ajallinen asymmetria näyttäisi olevan jokseenkin intuitiivinen ajan ominaisuus. On kuitenkin esitetty näkemyksiä, joiden mukaan jako aksidentaalisesti välttämättömään menneisyyteen ja kontingenttiin tulevaisuuteen ei pidäkään paikkaansa. Yksi esimerkki on tiukka determinismi, jossa määritelmällisesti tulevaisuuden ja menneisyyden asiainlat ovat yhtä lailla determinoituneita ja siten välttämättömiä. Tässä luvussa käsittelem Linda Trinkaus Zagzebskin artikkelissaan *Omniscience and the Arrow of Time* esittämää determinismistä erillistä argumenttia, jonka mukaan menneisyyden välttämättömyys siirtyy myös tulevaisuuden asiainlatoihin, siten purkaen näennäisen asymmetrian menneisyyden ja tulevaisuuden välillä.

Zagzebski esittää ajallisen asymmetrian näkemyksen kahtena periaattina: menneisyyden välttämättömyyden periaatteena ja tulevaisuuden kontingenssin periaatteena. Hän muotoilee menneisyyden välttämättömyyden periaatteen seuraavasti:

Jos B on menneisyyttä koskeva propositio ja B on tosi, niin vält^{t3} B.

Zagzebski esittää myös seuraavan temporaaliseen välttämättömyyteen sovelletun välttämättömyyden siirtoperiaatteen (engl. *Transfer of Necessity Principle*) TNP:

Väl_tp, Väl(p→q) > Väl_tq.¹⁴

Toisin sanottuna, jos p on temporaalisesti välttämätön ja välttämättä jos p niin q, niin q on myös temporaalisesti välttämätön. Temporaalinen välttämättömyys siis siirtyy loogisen johtamisen mukana. (Zagzebski 2015, 190-191.)

Näin pääsemme Zagzebskin argumenttiin ennaltatiedon ja modaalisesti temporaalisen asymmetrian toisesta dilemmasta¹⁵:

”Olkoon B = propositio ”kaadan teetä huomenna puoliltapäivin”.

(1) On olemassa (ja oli olemassa ennen nykyhetkeä) välttämätön kaikkietävä ennaltatietäjä (EOF)¹⁶ [dilemman oletus]

(2) Joko on nyt-välttämätöntä, että ennen nykyhetkeä EOF uskoi, että B, tai on nyt-välttämätöntä, että ennen nykyhetkeä EOF uskoi, että ei B. [(1), menneisyyden välttämättömyyden periaate]

¹³ Temporaalisesti välttämätön (engl. *temporally necessary, nect*)

¹⁴ Vastaavasti myös temporaaliseen mahdollisuuteen sovellettu mahdollisuuden siirtoperiaate (engl. *Transfer of Possibility Principle*) TPP: *Mah_tp, Väl(p→q) > Mah_tq* (Zagzebski 2015, 191).

¹⁵ Ensimmäinen dilemma on mahdollisuuden siirtoperiaatteeseen TPP perustuva rinnakkaisargumentti, joka johtaa samaan lopputulokseen hieman eri reittiä.

¹⁶ Zagzebskin EOF:n (*essentially omniscient foreknower*) määritelmä: ”mikä tahansa olio x, joka täyttää seuraavan ehdon: välttämättä, mille tahansa propositiolle p ja ajanhetkelle t, jolla x on olemassa, x uskoo, että p ajanhetkellä t, jos ja vain jos p” (ibid., 192).

- (3) Välttämättä (EOF uskoi ennen nykyhetkeä, että $B \rightarrow B$) ja välttämättä (EOF uskoi ennen nykyhetkeä, että ei $B \rightarrow$ ei B) [(1), EOF:n määritelmä]
- (4) Joko on nyt-välttämätöntä, että B tai on nyt-välttämätöntä, että ei B. [(2), (3), TNP]
- (5) Joko ei ole nyt-mahdollista, että B tai ei ole nyt-mahdollista, että ei B. [loogisesti ekvivalentti (4) kanssa]
- (6) On nyt-mahdollista, että B ja on nyt-mahdollista, että ei B. [tulevaisuuden kontingenssin periaate]" (ibid., 193, hakasulkeet tiivistetty lähteestä.)

Lause (6) on kuitenkin ristiriidassa lauseen (5) kanssa. (5) mukaan EOF:n olemassaolosta ja menneisyyden välttämättömyyden periaatteesta seuraa loppujen lopuksi, että vain toinen tulevaisuutta koskeva propositio voi olla mahdollinen. Tulevaisuuden kontingenssin periaatteen mukaan niiden pitäisi kuitenkin molempien olla mahdollisia. A.N. Prior muotoilee kyseisen ongelman artikkelissaan *It Was to Be* seuraavasti: "Minkä tahansa, joka on loogisesti ekvivalentti jonkin estämättömän [*unpreventable*] kanssa, pitää itsensä olla estämätön; mutta jokaisella tulevaisuutta koskevalla faktalla voidaan näyttää olevan vastaava loogisesti ekvivalentti menneisyyttä koskeva fakta, joten mikä tahansa estämättömyys, jonka myönnetään liittyvän menneisyyteen, pitää liittää myös tulevaisuuteen". Priorin mukaan tulevaisuutta koskevalle väitteelle "X tulee tapahtumaan n ajanmitan päästä" on aina löydettävissä menneisyyttä koskeva väite " m ajanmittaa sitten oli totta, että X tulisi tapahtumaan $m + n$ ajanmitan päästä". Jos näistä jälkimmäiselle sallitaan aksidentaalinen välttämättömyys, koska se näennäisesti koskee menneisyyttä, tämä välttämättömyys siirtyy myös edelliseen, tulevaisuutta koskevaan

väitteeseen (tai paremminkin väitettä vastaavaan asiintilaan) ja sen totuusarvoon.

(Prior 2015, 317.)

Zagzebski huomauttaa, että missään vaiheessa argumentissa ei edes mainita vapaata tahtoa. Sen sijaan ennaltatiedon ja vapaan tahdon välinen ristiriita on lähtöisin ristiriidasta välttämättömän ennaltatiedon ja menneisyyden ja tulevaisuuden modaalisen asymmetrian välillä; fatalismi ei ole Zagzebskin mukaan ongelma, joka koskee vapaata tahtoa, vaan ongelma modaliteettityypissä, joka on temporaalisesti asymmetrinen ja siirtyy loogisen seuraamisen mukana. (Zagzebski 2015, 194.) Zagzebski jatkaa, että ei ole mahdollista, että millään modaliteettityypillä olisi seuraavat kolme ominaisuutta:

(a) Menneisyys ja tulevaisuus ovat epäsymmetrisiä siten, että menneisyys on tässä modaliteettityypissä välttämätön, kun taas tulevaisuus on tässä modaliteettityypissä kontingentti.

(b) On olemassa menneisyyttä koskevia propositioita, joista seuraa loogisesti tulevaisuutta koskevia propositioita (tai jotka ovat loogisesti ekvivalentteja niiden kanssa).

(c) TNP (tai vastaavasti TPP) on totta.

Toisin sanottuna ennaltatiedon ja vapaan tahdon välinen dilemma ei koske vapaata tahtoa eikä ennaltatietoa, vaan jotakin ongelmaa tässä aikakäsityksessä – libertarianistisesti vapaan toiminnan mahdollisuus katoaa jo siinä vaiheessa, kun hyväksymme eron kontingentin tulevaisuuden ja välttämättömän menneisyyden välillä. Joko (a):n, (b):n tai (c):n on oltava epätosi. Zagzebski päätyy hylkäämään temporaalisen

asymmetrian – (b) ja (c) tuntuvat olevan liian tärkeitä toisaalta metafysiikan, toisaalta modaalilogiikan kannalta, että ne olisi helppo todeta epätosiksi. (ibid., 195-196.)

8. Lopuksi

Kuten edellä on käynyt ilmi, ei de Molinan ratkaisu ole kiistatta hyväksytty. Toisaalta vaikuttaa siltä, että koko keskustelu ennaltatiedosta on täysin sivuseikka, mikäli Zagzebskin argumentti temporaalisen asymmetrian ongelmista pitää paikkansa. Jää kuitenkin epäselväksi, millainen modaliteettityyppi temporaalisen asymmetrian tilalle pitäisi kehittää – se kuvaa hyvin todellisuutta, jossa menneisyys on saavuttamattomuudessaan välttämätön ja vielä aktualisoitumaton tulevaisuus erilaisten vapaiden toimijoiden valinnoista johtuvan kontingenssin alainen. Intuitiivisesti tuo tuntuisi olevan juuri se todellisuus, jossa elämme.

Mutta millainen olisi käytännössä maailma, jossa menneisyydellä ei ole aksidentaalista välttämättömyyttä¹⁷? Kontingentti menneisyys ei tarkoita, että menneet tapahtumat ja asiaintilat olisivat jotenkin kaoottisen, jatkuvan muutoksen alaisia. Se tarkoittaa ainoastaan, että menneisyys voi muuttua. Ehkä ongelman ytimessä on tietty ajattelumme ihmiskeskeisyys – olemme eräällä tavalla nykyhetken vankeja. Ympäriämme aistimamme pala todellisuutta on aina erittäin kapea siivu aikavaruuden äärettömyyttä, jonka näkökulmasta tulevaisuus ja menneisyys ovat selvästi

¹⁷ Tulevaisuuden kontingenssin kumoaminen ratkaisisi tämän ongelman tietysti myös, mutta silloin samalla heittäisimme libertarianistisen vapauden mahdollisuuden saman tien pois. Jos tulevaisuus on välttämättä sellainen kuin on, en näe miten ihmiset voisivat toimia vapaasti muuten kuin tavoilla, jotka eivät muuta tätä välttämätöntä tulevaisuutta, jolloin libertarianistisessa mielessä toisin valitseminen olisi mahdotonta.

erilaisia ominaisuuksiltaan, mutta kenties tämä ei olekaan koko totuus. Ehkä itse asiassa katsommekin vain yhtä kuvaa, joka yhdestä kulmasta näyttää jänikseltä ja toisesta ankalta.

Olettamus, että ihmiset toimivat vapaasti on lähes jatkuvasti läsnä arkipäiväisessä elämässämme niin ollessamme tekemisissä kanssaihmistemme kanssa kuin laajemminkin, poliittisella ja sosiologisella tasolla. Rikoksista rangaistaan, koska uskomme rikollisen ainakin jossain määrin valinneen vapaasti toimivansa väärin – ulkopuoliset pakotteet voivat tietysti lieventää rangaistusta. Niinpä tahdonvapaus on tärkeä filosofinen kysymys, ja erilaiset determinismin muodot sille todellisia uhkia. Olemmeko oikeasti päätöksissämme vapaita vai seuraammeko ainoastaan robotinomaisesti jotakin suurta fatalistista ohjelmaa? Pelkästään tämän katsauksen perusteella en ole valmis tekemään päätöstä suuntaan tai toiseen. Deterministien argumentit vetävät puoleensa, mutta toisaalta en välttämättä ole valmis täysin luopumaan ennako-oletuksestani, että ihmiset ovat toimissaan vapaita. Tosin mikäli tällainen yllä käsitelty determinismin muoto todellakin pitää paikkansa, en luonnollisesti voi tehdä (tätäkään) valintaa vapaasti.

Viitteet

Adams, Marilyn McCord & Kretzmann, Norman (1969), "Introduction", teoksessa Ockham, William (1969), *Predestination, God's Foreknowledge, and Future Contingents*, toim. & käänt. Marilyn McCord Adams ja Norman Kretzmann. New York: Appleton-Century-Crofts, 1-33.

- Adams, Marilyn McCord (1989), "Is the Existence of God a 'Hard Fact'?", teoksessa Fischer, John Martin (toim.) (1989), *God, Foreknowledge, and Freedom*, Stanford: Stanford University Press, 74-85.
- Adams, Robert Merrihew (1977), "Middle Knowledge and the Problem of Evil", teoksessa *American Philosophical Quarterly*, Vol. 14, No. 2, Champaign: University of Illinois Press, 109-117.
- Adams, Robert Merrihew (1991), "An Anti-Molinist Argument" teoksessa *Philosophical Perspectives*, Vol. 5, *Philosophy of Religion*, Los Angeles: Ridgeview Publishing Company, 343-353.
- Anscombe, G.E.M. (1957), *Intention*, London: Harvard University Press.
- Dorato, Mauro (2002), "Determinism, Chance and Freedom", teoksessa Atmanspacher, Harold & Bishop, Robert (toim.) (2002), *Between Chance and Choice: Interdisciplinary Perspectives on Determinism*, Exeter: Imprint Academic, 339-370.
- Fischer, John Martin (1989a), "Freedom and Foreknowledge", teoksessa Fischer, John Martin (toim.) (1989), *God, Foreknowledge, and Freedom*, Stanford: Stanford University Press, 86-96.
- Fischer, John Martin (1989b), "Introduction", teoksessa Fischer, John Martin (toim.) (1989), *God, Foreknowledge, and Freedom*, Stanford: Stanford University Press, 1-56.
- Flint, Thomas P. (1998), *Divine Providence: The Molinist Account*, Ithaca: Cornell University Press.

- Freddoso, Alfred J. (1988), "Introduction", teoksessa Molina, Luis de (1988), *On Divine Foreknowledge: Part IV of the Concordia*, toim. & käänt. Alfred J. Freddoso, Ithaca: Cornell University Press.
- Freddoso, Alfred J. (1989), "Accidental Necessity and Logical Determinism", teoksessa Fischer, John Martin (toim.) (1989), *God, Foreknowledge, and Freedom*, Stanford: Stanford University Press, 136-158.
- Geach, P.T. (1977), *Providence and Evil*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunt, David P. (2015), "On Augustine's Way Out", teoksessa Fischer, John Martin & Todd, Patrick (toim.) (2015), *Freedom, Fatalism, and Foreknowledge*, New York: Oxford University Press, 276-304.
- Hoffman, Joshua & Rosenkrantz, Gary (1989), "Hard and Soft Facts", teoksessa Fischer, John Martin (toim.) (1989), *God, Foreknowledge, and Freedom*, Stanford: Stanford University Press, 123-135.
- Laing, John D. (2004), "Middle Knowledge", teoksessa *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/middlekn/>. Viitattu 31.12.2020.
- Lucas, J.R. (1970), *The Freedom of the Will*, Oxford: Clarendon Press.
- McCann, Hugh J. (2017), "Divine Providence", teoksessa *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/providence-divine/>. Viitattu 31.12.2020.
- McFee, Graham (2000), *Free Will*, Teddington: Acumen.
- Molina, Luis de (1988), *On Divine Foreknowledge: Part IV of the Concordia*, toim. & käänt. Alfred J. Freddoso, Ithaca: Cornell University Press, 1988. Viittaukset disputaatioon ja pykälään. (Alkuteos 1588/1595)

- Ockham, William (1969), *Predestination, God's Foreknowledge and Future Contingents*, toim. & käänt. Marilyn McCord Adams ja Norman Kretzmann, New York: Appleton-Century-Crofts. (Alkuteos 1321-1324)
- O'Connor, Timothy & Franklin, Christopher (2018), "Free Will", teoksessa *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/freewill/>. Viitattu 31.12.2020.
- Pike, Nelson (1989), "Divine Omniscience and Voluntary Action", teoksessa Fischer, John Martin (toim.), *God, Foreknowledge, and Freedom*, Stanford: Stanford University Press, 57-73.
- Prior, A.N. (2015), "It Was to Be", teoksessa Fischer, John Martin & Todd, Patrick (toim.) (2015), *Freedom, Fatalism and Foreknowledge*, New York: Oxford University Press, 317-326.
- Todd, Patrick (2015), "Geachianism", teoksessa Fischer, John Martin & Todd, Patrick (toim.) (2015), *Freedom, Fatalism and Foreknowledge*, New York: Oxford University Press, 247-276.
- Zagzebski, Linda Trinkaus (1991), *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge*, New York: Oxford University Press.
- Zagzebski, Linda Trinkaus (2015), "Omniscience and the Arrow of Time", teoksessa Fischer, John Martin & Todd, Patrick (toim.) (2015), *Freedom, Fatalism and Foreknowledge*, New York: Oxford University Press, 189-208.